

שער שישי

שנות השישים והלאה: הופעתן של הוצאות קטנות בתחום השירה ועלייתה של הספרות הפופולארית

הקדמה

שער זה יעסוק בשני זרמים במו"לות הישראלית בשנות ה-60: מגמה אחת היא הוצאה לאור של שירה ושל ספרות המאתגרת את הקורא; מגמה שנייה, יש יאמרו המגמה ההפוכה, היא הוצאה לאור של ספרות פופולארית. את הזרם הראשון תייצגנה שתי הוצאות קטנות יחסית – כל אחת מהן היא למעשה בית הוצאה של איש אחד – אך הן משמעותיות מאוד ומאפיינות את העת ההיא בספרות ובמו"לות הישראלית: "עכשיו" ו"עקד". הן הוציאו לאור שירה ופרוזה מתוחכמת, המיועדות למתי מעט (למרות שאי-אלו מספריהן זכו לקהל קוראים נרחב למדי), והכתבים שהוציאו חלחלו לזרם המרכזי של הספרות העברית.

עלייתן כרוכה בשינויים שחלו אז בספרות העברית, אך השתיים הלכו בכיוונים מנוגדים זה לזה: "עכשיו" היא תוצר של חבורת "לקראת", שביקשה להחליף את הפואטיקה של אלתרמן ושלונסקי בפואטיקה חדשה, בעלת גוון אקזיסטנציאליסטי-שמאלי, שתאפשר ביטוי ליצירה ישראלית חדשה; לעומת זאת, "עקד" מאופיינת בניסיונה לתת ביטוי לקולות, שיצאו נגד כור ההיתוך הישראלי וביקשו לשמר זיקות של משוררים כותבי עברית, שגדלו בארצות אחרות, לארצות ולתרבויות המוצא שלהם, וזאת בתוספת נימה יהודית ואמונית. הדברים אמורים אפוא בשתי תפיסות של ישראליות, ומכאן – בטיבו של תיווך-התרבות שעשה כל אחד מבתי ההוצאה האלה. עוד נזכיר כי שני בתי ההוצאה הללו הוקמו בידי ניצולי שואה. במהלך הדברים תתברר משמעותה של עובדה זו. כעת נציין רק את קיום ההדד הזה של השואה בהתפתחות המו"לות הישראלית.

ספר זה מתרכז, כאמור, בהוצאת הספרות היפה לאור בישראל, אך עלינו להבהיר במעט את התמונה הכללית של המו"לות בארץ ולכן בתיאור מגמה מרכזית שנייה בשנים אלו, נפנה מעט את הזרקור אל עליית הספרות הפופולארית בארץ מסוף שנות ה-50 ובמיוחד בשנות ה-60 ונסקור את שני בתי ההוצאה העיקריים של סוגה זו בארץ – "שלגי" ו"מ. מזרחי" – שעלו על הגל של הביקוש לספרות זו וקידמו אותו בתרגום וביצירות מקור. נדגיש, כי ספרות פופולארית בעברית ראתה אור בארץ גם לפני-כן, אך הקמת שני בתי ההוצאה האלה מצביעה על קפיצת מדרגה במו"לות של הספרות הזו.

פרק זה יעסוק אפוא בשתי מערכות קוטביות במו"לות הישראלית בסוף שנות ה-50 ובשנות ה-60 של המאה הקודמת: האחת – "עכשיו" לעומת "עקד"; האחרת – הספרות היפה לעומת הספרות הפופולארית.

הוצאת הספרים "עכשיו"

"וגבריא אל מוקד הוסיף בלי לאות לפרסם את 'עכשיו' [...]"¹ - נתן זך

כתב-העת "עכשיו" החל לראות אור בשנת 1957 ועודנו פועל באופן לא-סדיר אמנם, גם בעשור השני של המאה ה-21. זהו אפוא ביטאון הספרות העברי הוותיק ביותר כיום, פרט ל"מאזנים" הממוסד. האחרון זוהה במקרים רבים עם מסורת שמרנית ואילו "עכשיו" פעל כחיל החלוץ (הוראתו המילולית של 'אוונגרד') של הספרות, "מחובר לחיים דרך הוויית רחוב דיזנגוף" (סרנה, 1993: 108).² בנוסף הוציא לאור גם את ה-Jerusalem Review, כתב עת בינלאומי באנגלית, המביא מפרי עטם של יוצרים יהודיים מישראל ומרחבי העולם. במקביל עסקה הוצאת "עכשיו" גם בהוצאת ספרים, המתרכזת בשירה ובפרוזה ניסיונית.

מניין הכותרים של "עכשיו" – ובכללם חוברות כתב-העת ופרסומים בלועזית – הוא כ-150: מספר קטן ביחס לכמות הכותרים, שמפיקות בפרק-זמן מקביל הוצאות אחרות, אך, יחד עם זאת, חלק מכותרים אלו היו משמעותיים. הוצאת "עכשיו" היא מאותם בתי הוצאה, הפועלים בתפוקה מצומצמת, אך מציעות מהלכים אלטרנטיביים לזרם המרכזי של המו"לות ונותנות במה לקולות חדשים. קולות ומהלכים אלו מוצאים במשך הזמן את דרכם לזרם המרכזי ולחממה של הוצאות ספרים גדולות יותר. זוהי תרומתן החשובה של הוצאות הספרים הקטנות, המונהגות בתפיסות מובהקות של טעם ושל איכות, לתרבות המתהווה. הוצאה שכזו, "מחברות לספרות", כבר נסקרה, וכעת – מבעד להוצאת "עכשיו" – נעמיק את ההתבוננות במודל זה של מו"לות.

¹ שירו של נתן זך: זך, נ. (2006, ספטמבר 22). "סיכום ביניים בינתיים", הארץ (המוסף לספרות). <http://www.haaretz.co.il/literature/1.1139269> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016).

² השיר סוקר את תולדות הספרות העברית מ"דור המדינה" והלאה. ראו בהרחבה: סרנה, י. (1993). **יונה וולך: ביוגרפיה**. ירושלים: כתר.

הוצאה זעירה כמרכז קינון

תולדותיה של הוצאת "עכשיו" רצופות בדמויות מפתח של הספרות העברית, שחלקן פרסמו בה מספריהן הראשונים ואף את ספרן הראשון ממש: יונה וולך ("דברים", תשכ"ו), ישראל פנקס ("ארבע עשר שירים", תשכ"א), מאיר ויזלטיר ("פרק א' פרק ב'", 1967: זהו ספרו השני; הראשון פורסם במסגרת הוצאה של חבורה ספרותית אחרת הראויה לעיון, "קילקרטן"), אהרן שבתאי ("חדר המורים", תשכ"ו), מאיה בז'רנו ("בת יענה", 1978), אהרן אפלפלד ("עשן", 1962), דוד אבידן ("סיכום ביניים", תש"ך), יהודה עמיחי ("בגינה הציבורית", 1959), דליה הרץ ("מרגוט", 1961), יותם ראובני ("בעד ההזיה", תשל"ח), ישראל ברמה (סיפוריו התפרסמו בכתב-העת וראו אור בהוצאת "כתר/עכשיו" בשנת 1991 בשם "ימים קרועים"), זלי גורביץ' ("קטעים מחלום פתוח", 1980), רפי וייכרט ("מיטה", 1994; וייכרט פרסם בהוצאה גם את תרגומו לספרי זוכת פרס נובל, המשוררת ויסלבה שימבורסקה. לימים ייסד יחד עם שותפים את הוצאת "קשב לשירה". על הוצאה זו ראו בהמשך). רבים אחרים עבדו בשיתוף פעולה עם ההוצאה ועם כתב-העת והרבו לפרסם בהם: נתן זך, יאיר הורביץ, מקסים גילן, חזי לסקלי, דן מירון ועוד.

רשימה זו מעוררת השתאות: היא מורה על הוצאת ספרים קטנה, אפילו זעירה, שמילאה תפקיד מרכזי בגילוי ובקידום רבים מהיוצרים החשובים ביותר בספרות העברית. מרתקת לא פחות העובדה, שרבים מהיוצרים הללו הוציאו בה רק ספר אחד ומייד פנו לבתי הוצאה מבוססים יותר, או "נתפסו" בידם. זה כוחה של הוצאה כגון "עכשיו": הרי היא בבחינת המצת שבמנוע התרבות. הכינוי "מצת" יאה – באורח ספציפי יותר – לגבריאל מוקד, המייסד, העורך והמנהל של כתב-העת ושל בית ההוצאה: האיש הוא "מצת" בהתנעת כשרונות, אך גם בשריפת גשרים. מוקד (נולד ב-1934), היה פרופסור במחלקה לפילוסופיה באוניברסיטת בן-גוריון והינו חוקר ספרות ומחבר טקסטים ניסיוניים, שאותם הוא מכנה בשם "ואריאציות".

ראשית הדרך

שתי חוברות בשם "אוגדן" קדמו לכתב-העת "עכשיו". הראשונה, "אוגדן" א', יצאה לאור בשנת 1957 והייתה חוברת סטודנטיאלית ירושלמית-מקומית, שהוציא מו"ל בשם ברוך חפץ. החוברת השנייה, "אוגדן" ב', נערכה בשיתוף עם גבריאל מוקד. חוברות "אוגדן" נחשבות לגיליונות הראשונים של "עכשיו" (החוברת הראשונה של "עכשיו" משנת 1959 נושאת את המספור 3/4). ברוך חפץ חדל מפעילות בעריכה, אך שמו מופיע עד היום כאחד מעורכי כתב-העת.

בהוצאת "אוגדן" ב' השתתפו – לצד גבריאל מוקד – אורי ברנשטיין, מקסים גילן ושמואל בן-נאה. חוברת זו בלטה, לדעת מוקד, "הן בנימה חדשה שנתנה מבע להווה הישראלי מבלי להשתעבד לאידיאולוגיות חברתיות או לנוסטלגיה אל ימי מלחמת-העצמאות, והן בעצמאותה כלפי הממסד המפלגתי שלנו" (מוקד, 1973: 329).³ בין המסות הבולטות בחוברת ניתן לציין את זו של דן מירון על הפרוזה הארצישראלית הצעירה, את זו של מוקד עצמו על "עד עולם" של עגנון, ואת זו של גרשון שקד על "מריו והקוסם" של תומס מאן. הצלחתו היחסית של "אוגדן" ב' עוררה רצון לפיתוח נוסף. באותה תקופה התקרב מוקד לאנשי חבורת "לקראת" ובה היו, בין היתר, יהודה עמיחי, נתן זך, בנימין הרשב, אריה סיון, משה דור ומשה בן שאול, וכן גרשון שקד, פסח מילין, יגאל אפרתי, יוסף בר-יוסף, יצחק לבני ויהודה ליש.

מוקד התרשם במיוחד מנתן זייטלבוך, הלא הוא זך. זך השפיע ביותר על אנשי "לקראת" וכבר אז הצטייר בכירור "כאדם שיש לו אידיאל של ספרות [...] שלאינטלקטואלים ולסופרים צריך להיות איזה תפקיד בלתי תלוי, דיוקן רוחני (כמו אירופה במיטבה) [...]" (מוקד, 1972: 259). לכן ביקש מוקד ממנו שיצטרף למערכת "אוגדן". זך התנה את הצטרפותו בשינויים פרסונליים בהרכב המערכת

³ שני מקורות חשובים לפרק זה הם עדויותיו של מוקד: מוקד, ג. (1972). זכרונות בית עכשיו - חלק א', סימן קריאה, 1: 282–297. מוקד, ג. (1973) זכרונות בית עכשיו - חלק ב', סימן קריאה, 2: 329–342.

ובצירוף יהודה עמיחי אליה: "בלילה אביבי של 1958, סוכם בעת לגימת בירה ב'קראו', ביני ובין זך גם השם של ביטאון שאמורים היינו להיות עורכיו: 'עכשיו'. או אולי היה זה בוקר מוקדם עד להפליא בדיזנגוף [...]'" (מוקד, 1972 : 289). השם "נגזר משם קובץ שיריו של עמיחי, 'עכשיו ובימים אחרים'".⁴ העיצוב הגרפי של שער החוברת, שנעשה בידיו של משה גיל, נקבע על סמך דוגמה של חוברת ספרות מודרניסטית מרכז אירופאית משנות ה-20. כמה עקרונות עימוד עברו ל"עכשיו" בירושה על פי התבנית שגיבש מקסים גילן ב"אוגדן" (מוקד, 1973 : 330). חוברת מס' 75 של "עכשיו" הופיעה ב-2016 והיא מוקדשת לשירה העברית אשר נתפרסמה בשנים 2000-2015 בכרכי "עכשיו".

ספר שיריו של יהודה עמיחי, "בגינה הציבורית" (1959), היה הראשון בספרי "עכשיו". אחריו באו ספרו של דוד אבידן, "סיכום ביניים" (1960), וספרו של ישראל פנקס, "ארבעה עשר שירים" (1961). כ-50 ספרי שירה יצאו ב"עכשיו". בשנת 1962 ראו אור – בתחום המחקר והביקורת – ספרו של עדי צמח, "כשורש העץ" (על שירת אבן גבירול), המחזה "מסע לניווה" של יהודה עמיחי, וספר הפרוזה הראשון להוצאה ולמחברו גם יחד – "עשן" לאהרן אפלפלד. ספר התרגום הראשון הופיע בשנת 1964: "בלב טהור" מאת יודף אטילה (תירגם מהונגרית מרדכי אבי-שאול).

"התפרצויות ענק של כשרון" העיד מוקד על תקופת ההתחלה.⁵ "כיום יש כשרונות אבל אין אפיפניה" הוא ממשיך. אכן, תדירות ההופעה של כותרים בהוצאה היא נמוכה: כתב-העת יוצא בממוצע רק אחת לשנה או שנתיים (אך עדיין חוגג הישג של 60 שנות פעילות), ובאשר לספרים – רובם המוחלט פורסם בשנות ה-60 וה-70; כשבעשור וחצי הראשונים למאה ה-21 יצאו לאור ב"עכשיו" רק כתריסר ספרי שירה של כותבים, שרובם אינם נתפסים כבולטים בשדה הספרות העברית.

⁴ מתוך ראיון של מוקד עם דפנה שחורי: שחורי, ד. (2006, יוני 5). "זיכרונות מהמהפכה: ראיון עם גבריאל מוקד", **מקור ראשון**.

⁵ ראיון עם גבריאל מוקד נערך ביולי 2006.

התנהלות ההוצאה

הירידה בפעילות "עכשיו" תידון בסעיף מיוחד לעניין, אך כאן אפשר לציין – כאחד הגורמים לה – את דרך הניהול של "עכשיו" כבית הוצאה שאינו מסחרי. "היום, בלי מסע שיווק תוקפני, המכירות מצומצמות" מציין מוקד את המובן מאליו בחברת תקשורת ההמונים. "עכשיו" אינו יכול להתחרות בשוק הזה: "עכשיו" מאד 'גוטנברג', הוא אומר. עד לראשית העשור השני של המאה העשרים לא ראה מוקד את מקומו באינטרנט (בתקופה מסוימת פרסם מאמרים באתר nrg מקבוצת "מעריב"), אך בהמשך מצא גם שם אכסניה כך שלהוצאה ולמוקד יש דפי פייסבוק ואף קם אתר ל-The Jerusalem Review.

מוקד מתאר את ההתנהלות הכלכלית של "עכשיו": "נתממש בנו הכלל העתיק ששכר הרוח יוצא בהפסד החומר. לא רק שהעורכים עבדו בהתנדבות מלאה, ויתרו על הרבה אפשרויות עבודה אחרות, ועוד נחלצו לא פעם להוסיף כסף מכיסם לשם ריצוי בתי הדפוס התובעניים, אלא שגם ב. חפץ, המו"ל העורך היוזם [...] הקריב על סמך הישגים מו"ליים אלה חלק נכבד מווילה שהייתה לו בשכונת סנהדריה בירושלים". (מוקד, 1973 : 329). בהמשך מתאר מוקד את אוזלת היד של חפץ בהפצת חוברות "עכשיו" וספרי ההוצאה, ש"מצאו את דרכם היישר לארונות שבחדר האמבטיה של הסוכנות לקטעי עיתונות, שברוך הוא ממנהליה" (מוקד, 1973 : 338). לא ייפלא, שכמה סופרים גילו במרוצת השנים מרירות כלפי מחדלי הארגון של העורכים העמוסים בפרויקטים ובמשימות רבות.

גם זכויות היוצרים של ההוצאה לא נשמרו. כשמוקד שהה בלונדון מסר חפץ ל"ספרית פועלים" את הזכויות על ספרו של עדי צמח, "כשורש העץ", על שירת אבן גבירול. מוקד טוען, שהפרי הכספי של עמלו המו"לי נקטף בידי זרים; לדבריו, ספר זה היה מפעל חלוצי בתחום הביקורת המודרנית לשירת ימי הביניים וכי "ספרית פועלים" לא הייתה מעזה להוציאו אז, בסוף שנות ה-50 ובראשית שנות ה-60 (מוקד, 1973 : 338). לשאלה "מה היה עושה אחרת" השיב, בראיון,

שהיה מגן על זכויות ההוצאה. הוא לא הקפיד לכבול את היוצרים, כי רובם היו חבריו, אבל אילו שמר בידיו את הזכויות על כתיבהם, שהוציא לאור, יכול היה להוציא "מהדורות שניות. לא חושב שהוצאתי לאור ספר גרוע. היו הבדלי דרגות. לא מתחרט על שום ספר שהוצאתי לאור".

לכסוף, מוקד מתלונן על נידוי, על התנכרות הממסד. אמנם, הוא גאה שלא להיות תלוי בממסד, אבל הוא זקוק לתמיכה תקציבית. "רוב הזמן בלי כל הקצבה ציבורית או עם הקצבה ציבורית מגוחכת אשר על פיה קיבלו, למשל, כרכים של 300–400 עמודים שהוצאנו לאור [...] הקצבות השוות לאלו של דפדפות גרפומניות דלות כמות ואיכות שהופיעו גם הן בתור כתב-עת לספרות" (מוקד, 2005: 8). עניין זה מביא אותנו לסעיף הבא.

אידיאולוגיה ספרותית ופוליטי

לדברי מוקד, "עכשיו" נועדה לקדם יוצרים מוכשרים וזאת – שלא על בסיס מסחרי, והיא שומרת לאורך השנים על עצמאותה ועל איכות פרסומיה. ההוצאה נוקטת פלורליזם, אשר אינו עומד בסתירה לאליטיזם בבחירת פרסומיה. כתב-העת "לא מזייף" ו"עומד נגד הזרם". הוא מנהל מלחמה נגד הקלקלות של "התקינות הפוליטית" בנוגע ל"מזרחיות", ליחסי תרבות ומגדר וליחס לאוכלוסייה הערבית. גם ההפרטה, המסחור וה"רייטינג" הם מטרה לחיצי הביקורת של "עכשיו". בעשור האחרון מופיע בגיליונות "עכשיו" מוטו – מובאה מאת י. ח. ברנר: "[...] ילכו להם איפוא, האחרים בדרכיהם הכבושות והמיושבות ואנו בקונטרסינו נגלים את עצמאותנו [...] נכפור ונערוך, נפקפק ונחפש – כי לא אל שלווה מרגיעה ולא אל הנתיב הסלול עינינו נשואות." ⁶ מוקד מזדהה עם ברנר, שהיה – לדבריו, – "עורך עצמאי, נלחם, בעל חזון חברתי ותרבותי". ⁷

⁶ הציטוט מתוך העמוד הראשון של עכשיו (תשס"ה, אביב 2005), 69/70, תל-אביב.
⁷ השראה מברנר קיבלו גם דביר אינטרטור וארו שוויצר, עורכי כתב-העת "המעורר", שיצא לאור בין השנים 1997–2004. עוד נזכיר כי "המעורר" היה שמו של כתב-עת, שהוציא ברנר בלונדון בשנים 1906–1907.

לאורך השנים הרבה מוקד בהצהרות על פואטיקה ועל אידיאולוגיה של ספרות. מתוקף ניסיונו כחוקר ספרות ומחמת אישיותו הששה אלי קרב, הוא הבין את כוחה של ההצהרה ביצירת הבחנה בין חבורתו לשאר יוצרים וחבורות ספרותיות בעבר ובהווה. הנה מקצת מהצהרות אלה:

1. [...] למרות שאנשי 'לקראת' היו בעצם ברובם בלתי-פוליטיים, ואבידן, פנקס ואני פנינו בדיוק עורף לזיקות לריאליזם סוציאליסטי, היה בכל חבורתנו אז משהו המנוגד למסד השליט בארץ ושלוחותיו הרעיוניות. עצם העובדה, כי היינו קבוצת אינטליגנציה בלתי-ממוסדת ובלתי-משולבת במפלגות [...] עצם הישראליות של האנשים – ישראליות הנתפסת כשונה מציונות או יהדות – יצרו מרחק עצום בינינו ובין בני דור הפלמ"ח, בצד הריחוק הקובע יותר של הטעם הספרותי" (מוקד, 1972: 294).

2. [...] תמיד סירבנו לראות בספרות העברית סניף של ממסד כלשהו: הציוני-ז'בוטינסקאי, הציוני-סוציאליסטי, הציוני-דתי, הקומוניסטי [...] ראינו את יצירתנו בראש-וראשונה כישראלית מבחינה לאומית וכעברית מבחינת השפה [...] ביכרנו לייצג עמדה עצמאית של היוצר הישראלי ושל האינטליגנציה הישראלית. [...] נאבקנו בדרך-כלל כמיטב יכולתנו על ייסודה וביצורה של הוצאת ספרים בלתי מסחרית [...] ליד הביטאון. אנו אומרים "בלתי מסחרית" כי הרבה פעמים אין פשרה בין הצד של הרווח המסחרי הצד לבין הצד של סיכון אוואנגרדי והופעה עם משהו שטעם הקהל צריך להיות מעוצב מחדש כדי להתרגל אליו. [...] למרות ש'עכשיו' לא היה אף פעם כתב-עת פוליטי [...] אין טעם להעלים, כאמור, את הסתייגותנו מהממסד השליט בישראל. [...] עמדות תנועה כגון 'שלוש עכשיו' היו תמיד עמדות 'עכשיו'. מצד שני תמיד ניצבנו גם נגד הלאומנות, הערבית ונגד ההתבטלות בפניה. מתוך עמדה פטריוטית, אך אנטי-לאומנית, זו, הושטנו תמיד יד לדיאלוג עם הסופרים הערבים, ובייחוד עם הסופרים הפלשתינאיים. [...] נציין גם [...] כי עמדתנו הציבורית-התרבותית הכללית

היא שמאלית, מבלי שנרצה להשליט טעם זה ביצירות השונות". (מוקד, 1980: 9).⁸

3. " [...] 'עכשיו' ביטא תמיד את המגמות המרכזיות של דור המדינה בספרותנו [...] מתוך רגישות מתמדת ופתיחות בתחום דור-המדינה עצמו. [...] ממש כשם שהתייצבנו לצד הגל החדש בשירת שנות-החמישים (הקשור בשמותיהם של יהודה עמיחי, דוד אבידן ונתן זך) והגל החדש בספרות שנות-השישים המוקדמות (הקשור, למשל בשמותיהם של א"ב יהושע ועמוס עוז) [...] כן הבנו ש'מהפכת דור המדינה' לא נסתיימה בשנות השישים, אלא נמשכה ונמשכת בשנות השבעים והשמונים [...]" (מוקד, 1980: 10).

4. "'עכשיו', הפתוח תמיד ל'פנים חדשות' [...] העלה מעל דפיו, כבר אחרי מלחמת יום-כיפור, 'משמרת' חדשה שלמה של יוצרים, המתייחסים לקווים הדומיננטיים של דור המדינה ומחדשים אותם. [...] קו ההיכר השני של 'עכשיו' בצד פתיחותו לכשרונות חדשים [...] הוא האמונה בריבוי של איכות. [...] איננו חושבים כי איכות גבוהה [...] היא רק נחלתם של שנים-שלושה משתתפים. [...] כלומר לא רק חידוש ולא רק איכות, אלא גם אמונה [...] בכוחה של היצירה העברית, מצד האיכות והכמות גם יחד, גם בלב הסתאבויות חברתיות שונות – משהו מרנין, חזק, רענן ויפה, בתוך ארץ-ישראל חיה ונושמת, שאיננה רק לוואנט מקולקל הסוגד לדולר האמריקאי וחולם להיבלע כבר במנהטן [...]"⁹

5. "כאשר התחלנו להוציא את כתב-העת 'עכשיו' לפני קרוב ל-50 שנה (כתב העת החל לפעול בשנת 1957, מ.נ.), היינו דומים [...] ליחידת קומנדו מרכזית, אך בודדת, הנלחמת לבדה כמעט נגד סביבתה [...] במשך כל תקופת פעילותנו לא היינו אנשי ימין והמחנה הדתי; אך גם לא אנשי מפא"י

⁸ ראו בהרחבה: מוקד, ג. (1980). מאמר מערכת. עכשיו, 41/42 (25 שנות פריצה), 9-11.

⁹ ראו בהרחבה: מוקד, ג. (1985). עכשיו על הפרק. עכשיו, 50: 7-9.

או מפ"ם הדומיננטיות אז, ובכלל לא היינו כפופים לשום מפלגה, בנוף תרבותי שהיה אז ממש מפוצל פיצול 'פיאודלי' בין גורמי-הכוח סביב מפלגות. יתר-על-כן היינו מודרניסטים מסוג חדש, שהתנגש עם המודרניזם הקודם, הטבוע בחותמם של שלונסקי ואלתרמן, אך גם הלך, כמובן בקרי עם ליריקה פוסט-ביאליקאית ועם סיפורת ריאליסטית של רוב מספרי דור הפלמ"ח. נוסף לכך היינו אקזיסטנציאליסטים ואנשי שמאל עצמאי. [...]

דור שהיה קאנון לוחם נהפך לתמצית של קאנון תקני [...]. המקובל על כולם של הספרות העברית [...]. אולם 'עכשיו' עצמו (כתב-העת והוצאת הספרים שהקמנו לידו) ועורכיו, לא ידעו וגם לא רצו, כנראה להתמסד ולתפוס מקום במרכז המקובל, ושני עורכיו הקבועים (כלומר שנינו החתומים מטה) [השני הוא ברוך חפץ, הגם שאינו עורך בפועל. מ. נ.] רק הפסידו הפסדים חומריים רבים בגין 'עכשיו' ועבדו בלי שכר עשרות בשנים. [...] על כל פנים, נלחמנו לרוב לבד, 'בזמן אמיתי', למען יצירות ועמדות שנראו לנו חשובות ונכונות. [...] וזאת למרות התנכרות כלפי עמדותינו בתחילת כל מערכה תרבותית ואסתטית שניהלנו למעשה בלי שימת דגש מיוחדת על 'התקבלות' – ומתוך אמונה אובייקטיביסטית בערך הטקסטים עצמם. [...]

לפי הרגשתנו, גם עכשיו, אחרי עשרות שנים, נותר 'עכשיו' פלוגת קומנדו בודדת, אם כי מרכזית, בלב החברה הישראלית והקהילה המדיאלית והתרבותית בארץ. [...] אך הפעם על רקע שונה. איננו נלחמים יותר נגד שלטון מפלגות בירוקרטיה ממלכתית, שהן בעלות יומרה גם בתחום תרבות ורוח. מאבקינו העיקרי הוא כעת נגד שלטון ההון [...] מבחינה זו שומר 'עכשיו' על מידת עצמאות וביקורת ברנרית. [...] כתב-העת שלנו הוא בעצם במת-הביקורת המרכזית כיום אצלנו, המכוונת נגד הימין הפוליטי והכלכלי והשפעתו על התרבות, אך גם נגד 'תיאוריה וביקורת' של דקונסטרוקציה אנטי-ציונית ואנטי-לאומית, המשרתת את ההון הגדול מהקצה האולטרא שמאלי של הערצת האחר ופירוק האתוס המודרניסטי והסוציאליסטי המרכזי" (מוקד, 1985 : 8).

כפי שעולה בדברים מוקד אוהב לצייר עצמו כזאב בודד, כ"איש החרב" - , גיבור היצירות הפואטיות שלו, ה"וריאציות"¹⁰ – הנלחם ללא חת בכל העולם שסביבו: אנשי ספרות והממסד הספרות, פוליטיקאים ועמדות מצד ימין וכאלה מצד שמאל. הוא מופיע כלוחם על אופי הספרות והתרבות העבריות, "כנגד כל הסיכויים". וכך מתאר אותו יגאל סרנה: "מוקד היה פטרוץ בעל כבוד פולני מתחשבן ושונה בתכלית ממקסים גילן. על-פי מוקד היה העולם שדה קרב שבמרכזו ניצבת טירת הקסמים של הספרות. את עצמו ראה כאקדוחן וסמוראי ספרות והתאמן בשליפת אקדח פרבלום באותה זריזות שבה שלף גם בפולמוסי ספרות" (סרנה, 1993: 106). מוקד מנהל קרבות עם תופעות תרבות, החוסמות – לדעתו – את הביטוי האמנותי האותנטי (ואולי האידיאלי). לדבריו, העמדה שהוא מייצג אינה כפופה לתכתיבים כלשהם – פוליטיים-מפלגתיים, או פוליטיים-ספרותיים – וגם לא לסנוביזם, הטוען לאיכות בלעדית. בהצהרות דלעיל ניכרת העקיבות שלו לאורך שנות 'עכשיו'. ה"ישראליות" של דור המדינה, שהוא מייצג, דוחה "שדות-כוח" של אידיאולוגיות ממוסדות בפוליטיקה ובספרות כאחת ובכללן פוסט-מודרניזם, המשעבד את הטקסט לבחינות של פוליטיקה (במגדר, או בכלכלה) ושל דקונסטרוקציה. מוקד רואה עצמו כעומד בשוליים, מביט מן החוץ, ומשם הוא מקריץ את כוחו אל המרכז ומשנה אותו.

הנימה הלוחמנית, העמדה המבודדת והניסוחים הדיאלקטיים נובעים בוודאי מאישיותו של מוקד ואולי גם משנות נעוריו כאיש המפלגה הקומוניסטית. ילדותו בוורשה, בעת השואה, מטילה צל ארוך וכהה במיוחד על דמותו המורכבת.¹¹ אביו

¹⁰ ראו למשל בווריאציה "איש החרב": "מה אתה אומר? אתה לא מתעניין בתוצאות? הרי אתה איש חרב, אמרו לאיש החרב שהחליט לנהל קרב כזה" (מוקד, ג. 1995). **וריאציות**. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד. עמ' 24).

¹¹ "ממילא איך אלחם בצללים? זה לא קל להיות אלים נגד צללים. קלים הם רק הקרבות האמיתיים. עתים אני יושב, שעון על חרבי, וחושב שאיני יכול יותר לעסוק בריתמיקה נגד צללים". שם. ראו גם טורה של מיה סלע: סלע, מ. (2009, ינואר 30). "גבריאיל מוקד: עורך ספרותי מוכרח להסתכסך", **הארץ**, (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016): http://www.mouse.co.il/CM.articles_item,1018,209,32545,.aspx

נספה בגטו ורשה עם רוב משפחתו והוא הסתתר עם אמו בצד ה"ארי" של העיר. התרבות הישראלית הציונית, היוצרת בשפה העברית, האמורה לגלם את ה"יהודי החדש", היא אולי אנטי-תיזה ל"חוסר האונים" שחש על בשרו.

השותפות והאחריות בבניית התרבות הזאת ובחיבורה לתרבות המערב ולמודרניזם העילי היא התגובה – הפרדוקסאלית, אולי – של הנער הפליט, שהפנים את השפה במהירות אך לא הפך מעולם ל"צבר" במנטליות ובגינונים.

ירידת כוחו של "עכשיו"

כאמור, כתב-העת והוצאת הספרים "עכשיו" עברו את השיא שלהם – שנות ה-60 וה-70 של המאה הקודמת. יוצרים רבים נטשו את "עכשיו", וזאת, אולי, בשל אישיותו של מוקד כפי שתוארה לעיל ("פטרון בעל כבוד פולני מתחשבן"). מכאן אפשר להבין גם את תגובתו של מוקד לנטישה זו. הוא אינו סולח: "אמנם רבים ממשתתפינו שמרו לאורך השנים על קשר הדוק אתנו, אולם יוצרים רבים אחרים שקידמנו החלו להתנכר לנו ביחס ישיר לעלייתם למרכז תשומת הלב הציבורית ולא גמלו לנו מצידם באותה מידה של ידידות ועזרה שהופגנה כלפיהם מצידנו בתחילת דרכם" (מוקד, 2005: 8). בשנת 2004 פרסם מוקד טור, ששמו מעיד על הרגשות שהצטברו בו במשך שנים: "איזה באסה להיות עורך ספרות" (14 ביוני 2004). הוא מתלונן שם על כפיות הטובה, שעורך הספרות נתקל בה תדיר.¹²

סיבה אפשרית אחרת לנטישת "עכשיו": דור היוצרים, שהם עמודי התווך של הספרות העברית, צמח יחד עם עורך "עכשיו" מאז היותם סטודנטים. אנשי הדור

וכן כתבתו של בועז כהן במוסף "הארץ" לרגל הוצאת גיליון חדש של "עכשיו": כהן, ב. (2011, אוקטובר 28). במדינת הגמדים. **הארץ** (מוסף), עמ' 33-38. <http://www.haaretz.co.il/magazine/1.1532090> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016).

¹² ראו הטור של גבריאל מוקד באתר **NRG** מבית "מעריב" (2004, יוני 14), איזה באסה להיות עורך ספרות. (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016): <http://www.nrg.co.il/online/5/ART/741/363.html>

הבא – יוצרים שהחלו את דרכם אחרי התסיסה התרבותית של בני "דור המדינה" כנגד בני "דור הפלמ"ח" וקודמיהם – פנו אל "הדבר הבא": הופעת "סימן קריאה" (ספטמבר 1972) סימנה דרך ספרותית חדשה ונתנה ליצריה – יוצרים מרכזיים בספרות העברית – אפשרות לפרסם את כתביהם. מרכז כוח חדש נוצר ומתוך כך התעוררו מלחמות אישיות וספרותיות בין מוקד לפרי, איש "סימן קריאה" – מלחמות שהיו לחלק בלתי-נפרד מהווי הרפובליקה הספרותית המקומית וזאת, בין היתר, במדור הסאטירי המרתק של "עכשיו", "דג הדיו".

זאת ועוד: הוצאה קטנה, הבנויה על כוחותיו, על רצונו על וגחמותיו של איש אחד, וכתב-עת שאינו יוצא באופן סדיר, אינם יכולים למלא את הצורך בפרסום כתביהם של יוצרים, שמספרם עולה ביחס ישיר לגדילת האוכלוסייה. הכותבים, נרקיסיסטים יותר או פחות, נדחקים אל הקצב המהיר של פרסום יצירותיהם ושל התקצרות שעות המדף, המוקצבות לכל סופר. במילים אחרות, ריבוי היוצרים וחולשת הביקורת מקטינים את הסיכוי של משורר – גם אם יצירתו משובחת – להוסיף את שמו אל פנתיאון התרבות העברית. לפיכך מנסים היוצרים למצוא את "שדה הכוח" – הקבוצה ו/או בית ההוצאה, שיאפשרו להם להמריא; וה"שדה" הזה איננו ב"עכשיו".

אכן, השתייכות לקבוצה היא תנאי להמראה. יוצרים ועורכים בוחרים באחת משתי אסטרטגיות של ההשתייכות: "אי-הזדהות" (כלומר, השתייכות ל"בלתי-מזדהים", העשויים לתמרן בין קבוצות שונות), או אדרבא – הזדהות לוחמנית בנוסח "הלנו אתה אם לצרינו". וכל קבוצה מתאמצת להיות מרכז הפעילות התרבותית אף-על-פי שאין מקום ל"מרכז" כזה בעת הפוסט-מודרנית. עובדה זו באה לידי ביטוי בעצם היצירה ובסוגותיה, כדבריו של מיכאל גלזמן בהתייחסותו ל"עכשיו" ב-2009:

כבר המון שנים אין כתב-עת שיש לו מעמד דומיננטי בספרות, כזה שקובע סדר יום תרבותי משפיע. יש מגמה של ביזור, יש הרבה כתבי-עת ואין להם את המעמד שהיה לכתבי-עת בשנות ה-60. זה קשור לשינוי העצום בכלל

במעמד השירה, ולשינוי במעמד הסיפור הקצר שהיה פעם דומיננטי ונהיה זניח. היום הרומן תפס את המקום שלו, כל סופר צעיר מתחיל מכתבת רומן. מדובר בשינוי במעמד של ז'אנרים ושינוי במפה הספרותית. "עכשיו" איבד את הרלוונטיות שלו כבר לפני 20 שנה ואתו כל כתבי העת הספרותיים. הספרות השתנתה והקהל השתנה וגם כתבי העת השתנו, אבל כל אדם כזה שמוציא לאורך שנים כתב-עת עושה חסד עם הספרות העברית (סלע, 30/1/09).

בשונה ממה שנכתב לעיל צריך לומר כי בעשור השני של המאה ה-21 השירה בכל זאת תוספת מקום משמעותי בשוק ההוצאה לאור ועשרות רבות של ספרי שירה רואים אור. נכון כי רובם של ספרים אלו רואים אור בהוצאה עצמית, אך בכל זאת, מבחינה תרבותית, יש לשירה מקום חשוב. זאת ועוד, השאיפה לִמְרָכֵז ולמרכזיות בתרבות מתקיימת בזיכרון הקולקטיבי: זיכרון החבורות הספרותיות, שתססו בבתי הקפה של שנות ה-60. בראשית המאה ה-21 היה ניסיון להחיות חברות אלו בקבוצות ספרותיות כמו "מעייין", "דקה", "כתם", "כתובת", "הו!" ו"אב" (האחרונות קשורות במשורר ובמתרגם דורי מנור). קבוצת "כתם" חָבְרָה אל מוקד והוציאה בשנת 2008 "עונתון" – שני גליונות בפורמט של עיתון. אכן, הניתוק של "עכשיו" מיוצרים צעירים אינו מוחלט; מוקד פועל לאורך שנים עם יוצרים כאלה: קבוצת "מקום" (אלי הירש, אלון אלטרס, חזי לסקלי, רובי שונברגר) בשנות ה-80, "עכשיו 55" בשלהי שנות ה-80 ושנות ה-90, (עמוס אדלהייט, אריק א. ודורי טרופין, המכונים כך כי פרסומם הראשון היה בגיליון 55 של "עכשיו". שני הראשונים יחד עם רן יגיל יסדו אחר כך את כתב-העת "עמדה").

בשולי הדברים

בשנת 2006 הוגש נגד גבריאל מוקד כתב אישום מפורט, המייחס לו גניבת מאות אלפי שקלים מאגודת הסופרים.¹³ כתב האישום מתייחס לתקופת כהונתו של מוקד כראש אגודת הסופרים וטוען, כי בתוקף תפקידו השתמש מוקד, לכאורה, בהמחאות של האגודה כדי לממן הלוואות פרטיות ושכר עו"ד בענייניו שלו. מוקד הכחיש בתוקף האשמות אלו.¹⁴ בשנת 2008, במסגרת הסדר טיעון, הורשע מוקד בהפרת אמונים בתאגיד, וחויב להחזיר 60 אלף שקלים והוטל עליו מאסר על תנאי. פרקליטו אמר, כי מוקד "חתם על הסדר הטיעון כדי למנוע המשך עינוי דין [...] מדובר באדם מבוגר, ניצול שואה, שההליך הזה פגע בו פיזית ונפשית וגם פגע בכבודו".¹⁵

¹³ לב-ארי, ש. וחסון, נ. (2006, דצמבר 24). "גבריאל מוקד יועמד לדין על גניבה מאגודת הסופרים. הארץ". <http://www.haaretz.co.il/misc/1.1528975> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016).

¹⁴ כפי שמופיע בבלוג של אלי אשד (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016): <http://www.notes.co.il/eshed/27875.asp>

¹⁵ כפי שדווח באתר nrg ("מעריב"): "יו"ר אגודת הסופרים לשעבר יחזיר כסף": http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/791/828.html#after_maavaron (נדלה לאחרונה בספטמבר 2011).

הוצאת "עקד"

"קורות 'עקד', להלכה, הן קורותיה של הוצאת ספרים בלבד, בבעלות משפחתית. אך למעשה פורץ הסיפור בהרבה את הגבולות הללו, והוא גם סיפור אישי, כמו כן הוא גם חלק מסיפורה של השירה הישראלית במסגרת 'דור-המדינה', מזווית ראייה ספציפית" (יעוז-קסט, 2000: 128).¹⁶

הוצאת "עקד" הוקמה ב-1958, מכוחה של אותה "תסיסה" של יוצרים צעירים בשנות ה-50 המאוחרות, שהביאה לידי הקמת "עכשיו". אבל בניגוד ל"עכשיו", שהחל את דרכו ככתב-עת דומיננטי שלווה בבית הוצאה, "עקד" הוקם כבית הוצאה וכתבי-עת נלוו אליו, כפי שנפרט בסעיף מיוחד לעניין.

זוהי, כאמור, הוצאת ספרים בבעלות משפחתית. היו מעורבים בה ושותפים לה אחותו של יעוז-קסט, מריצה רוסמן, עד שנפרדו דרכיהם, וכך רעייתו חנה יעוז (1935-2014), שהייתה פרופסור לספרות עברית באוניברסיטת בר-אילן, ושימשה כעורכת משנה של אחד מכתבי-העת של ההוצאה. אף בתם, שילהב, לקחה חלק בכתב-העת.

כ-900 כותרים יצאו לאור ב"עקד". הוצאת ספרי שירה היא עניינו המרכזי של בית ההוצאה, כלומר, של מייסדו, מנהלו ועורכו, איתמר יעוז-קסט, שהוא גם משורר, מחבר בפרוזה ומתרגם. כדבריו: "אני מחשיב יותר, בכל זאת, את עבודתי כעורך הוצאת ספרים לשירה. במסגרת זו אתה רואה מעגלים שלמים יותר של מעשה הכתיבה" (יעוז-קסט, 2000: 159). רבים הם היוצרים, שפרסומיהם הראשונים ראו אור על-ידי "עקד": יאיר הורביץ ("ברחובות אילמים", 1962), יעקב בסר ("חורף אלף תשע מאות ארבעים ו..."), אשר רייך ("בשנה השביעית לנדודי – שירים", 1963), רבקה מרים ("כותנתי הצהובה", 1966),

¹⁶ ראו בהרחבה בספר בו ראינה חנה יעוז את איתמר יעוז-קסט על חייו: יעוז-קסט, א. (2000). **שני צידי הסף: אוטוביוגרפיה ספרותית**, תל-אביב: הוצאת "עקד".

"טבעתי בחלונות", 1969), אגי משעול ("נני ושנינו", 1972), מנחם בן ("אדרת הגפן", 1967), ארז ביטון ("מנחה מרוקאית", 1976, "נענע", 1979), יחיאל חזק ("אבני בזלת", 1961), נעים עריידי ("איך אפשר לאהוב", 1972, "חמלה ופחד", 1975), איל מגד ("פארק עדן – שירים", 1972), סמי שלום שטרית ("פתיחה", 1988), אלכס אפשטיין ("כותב לנינגרד ושירים אחרים", 1992), הלית ישורון ("24", 1969), דורית רביניאן ("כך, כך, כן: ספר שירים", 1991), יוסי יזרעאלי ("לפעמים", 1959), שולמית לפיד ("מזל דגים", 1969), אידה צורית ("שני מחזות על אהבה", 1962), החוקר הלל ברזל ("משוררים על השירה", 1970). גם בתרגום בולטים ספרי ההוצאה, וביניהם תרגומיו של יעוז-קסט מן ההונגרית (רדנוטי, פטופי, מזאי, אנתולוגיות ועוד), של יהודה עמיחי לשירי אלזה לסקר שילר, של משה הנעמי (זינגד) לשירי רילקה, של עזרא זוסמן ליוסף ברודסקי, של יעקב אורלנד ל"בלדה מכלא רידינג" מאת אוסקר ויילד, של אהרן אמיר לשירי ז'אק פרוור ושל שלמה טנאי לבר הופמן, לשניצלר ולהופמנסתאל.

כמו במקרה של "עכשיו", גם כאן מפליאה הרשימה הארוכה, המגלה הצלחה של בית הוצאה קטן לאסוף את מיטב היוצרים, להוציא את ספרם הראשון ולהיות להם קרש הקפיצה אל הזרם המרכזי של התרבות. ושוב, כבמקרה של "עכשיו", רבים מהיוצרים שנמנו ברשימה, מיד לאחר שזכו בהכרה, עברו להוצאות גדולות או מבוססות יותר. ובכל זאת הפכה הוצאה פרטית קטנה למרכז, בזכות כשרונו של עורכה לגלות קולות חדשים ופורצים.

הוצאה לאור שמתחילה במתנת אירוסין

"עקד" צמחה מתוך סיפור רומנטי. היא נולדה כמתנת אירוסין, שרצה המשורר להעניק לבת זוגו: "בשנת 1958 עסקתי בתרגום שירים יפניים לעברית. בחרתי לתרגם שירים אלה, מתוך שההתמודדות הלשונית נראתה בעיני קלה יחסית – ואני רק כשבע שנים בארץ. שירים שברובם שייכים לז'אנר ההייקו והם בעלי שלש שורות. כיוון שהיו אירוסין וחתונה באופק, סבור הייתי כי קובץ שירים זה עשוי לשמש גם כמתנת אירוסין מצדי. אפשרויות כלכליות לא היו לי, לא לקניית מתנה-של-ממש ולא להוצאת הספר לאור, שהרי הייתי סטודנט חסר פרנסה" (יעוז-קסט, 2000: 128).

יעוז-קסט פנה לאחותו בבקשת עזרה כספית ואל ידידו, הצייר אורי שטטנר, בבקשה לאייר את השירים בסגנון כמו-יפני. כדי להוזיל את עלות ההפקה נכתבו השירים בכתב-יד והודפסו בשיטת המולטיליט (שיטת שכפול בין סטנסיל לרפוס). "הואיל ולא רצינו שהספר יראה אור בלי שם של הוצאת ספרים התחלתי לחפש מילה מתאימה במילון. כך נפל מבטי על המילה עֶקֶד. ביבליוטיקה הסביר המילון. מילה המופיעה גם בתנ"ך" (יעוז-קסט, 2000: 129). הצליל המלעילי נעם לאוזניו של יעוז-קסט, בשל מוצאו ההונגרי, ובאישורו של אביו "הפור נפל".

השם "עקד" הופיע לראשונה על עמוד השער של אותו קובץ שירים, שקיבל את השם "שיקא" – "שירה" ביפנית. הספר זכה להצלחה מפתיעה ויצא לאור ב-12 מהדורות של 1000 עותקים. וכל זה – ללא כל כוונה לייסד הוצאת ספרים. אבל יתכן שההתחלה נמצאת בעבר הרחוק יותר – בבית אביו של יעוז-קסט. המשורר תיאר בראיון את ארון הספרים של אביו – ארון מזוגג וכבד, ובו הספרים עם כריכותיהם הצבעוניות ועיצובם האמנותי. הוא ציין את ידידותו של האב עם בעלי בית הוצאה בשם קֶנְר ואת היכרותו של האב עם היוצרים שפגש שם. ואולי נעוצה הקמת ההוצאה ביוזמתו של המשורר הצעיר, שהקים בבית ספרו בכודפשט חוג לספרות על-שם רדנוטי ובו קראו צעירים משיריהם ומשירי זולתם.

הספר השני שנשא את שמה של הוצאת "עקד" – "מבחר השירה היהודית בהונגריה ותולדותיה" מאת יעוז-קסט ובמימונו הפרטי (1959) – לא זכה להצלחה. באותה שנה רכש בעלה של מריצה, אחותו של יעוז-קסט, מרתף ברחוב בר-כוכבא 29 בתל-אביב והוא נתן לשניים רשות להשתמש בו לצורך מפגשים ספרותיים, גלריה ומשרד. כוונתם הייתה לחזור על ההצלחה של "שיקא" כדי לפצות על ההפסדים שגרמה האנתולוגיה ההונגרית. הצעתו של המשורר שמעון שרב (קושרובסקי) לתרגום שירה אפרו-אמריקאית לעברית, נתקבלה. הספר "סון" הודפס על נייר בגון צהבהב, דומה לזה של נייר עתיק. ההדפסה נעשתה בצדו האחד של כל דף, בשיטת המולטיליט, בלוויית איורים מאת האמן משה גיל. בעקבותיו יצא לאור תרגומו של ראובן צור לשיריו של פרנסואה ויון בלווי איורים של גד אולמן (סטודנט ב"בצלאל" באותם שנים) ושל דוד קדם. באותה השנה (1959) ראו אור שלושת ספרי המקור הראשונים של בית ההוצאה: ספרו של איתמר יעוז-קסט, "מלאך ללא כנפיים", "הר האור" של ש. (שמואל) תמרי, ידיד של יעוז-קסט מתקופת שירותם הצבאי, וכן "לפעמים" מאת יוסי זרעאלי, שנעשה לימים במאי נודע. הקשר איתו נוצר בפעילות התרבותית במרתף שבבר-כוכבא. שלושת הספרים יצאו בפורמט אחיד ורק צבעי העטיפות היו שונים והוגרלו בין המחברים. השירים נכתבו בכתב יד, בידי גרפיקאי. הוצאות ההפקה חלו על המשוררים. ספר ועוד ספר – והנה הפכה "עקד" להוצאה לאור ממשית. כיוון שכך, היה צורך להגדיר באופן פורמלי את חלוקת התפקידים בין איתמר יעוז-קסט (עריכה) לבין אחותו מריצה רוסמן (ביצוע), אך הכיוון הראשוני נשמר:

יש פעולות שתחילתן מקריות שלמראית-העין, אלא שבמרוצת הזמן מתחוורת משמעותן המכוונת בלי-דעת. כך אירע עם פרסום שני הספרים הראשונים של "עקד", "שיקא" (שירים יפניים) ו"מבחר השירה היהודית בהונגריה ותולדותיה" (1959). הראשון – כאילו בחר את הכיוון האסתטי של בית-ההוצאה, והשני – את המגמה היהודית מעבר לתחום הצר של פעילות מו"לית. אם כן, הספר הראשון פתח פתח, בשל אופיו האילוסטריבי-אקזוטי קמעה, לפופולאריות של בית ההוצאה בקרב

שדרות קוראים רחבות, בעיקר של צעירים, בעוד שהספר השני היה אות וסימן למהלך רעיוני שעתידי לעורר פולמוס (יעוז-קסט, 2000: 132).

ייחודה של הוצאת "עקד" בתחום עיצוב הספר

על-פי יעוז-קסט, עיקר החידוש של הוצאת "עקד" היה בתחום האסתטי. אכן, הרגישות הרבה לספר כאובייקט חזותי-אסתטי היה סימן ההיכר של ההוצאה. היסוד החזותי והיסוד המילולי שולבו זה בזה בהקפדה רבה, באמצעות היחסים בין כתב-יד קליגרפי, גופני דפוס, איורים מקוריים או רישומי אמן. כל אלה חייבו השקעת מאמצים רבים בשיטות ההדפסה שבטרם המחשב. למשל, ספרו ז'אן קוקטו, "שירים, מונולוגים, מחזות כיס" בתרגום משה בן שאול: הספר נכרך בכריכה קשה ועליה מודבקת עטיפת נייר בצבעי ירוק זית, כחול ושחור. העטיפה עוצבה באמצעות חלוקת הדף על-ידי הארכת האותיות ק', החוזרות בשם המחבר. בתוך הספר מופיעים תצלומי רישומים בשחור-לבן מעשה ידי המחבר לצד איורים דמויי חיתוכי-עץ בצבע אוקר-חום דהוי מאת אולמן, העשויים בסגנון דקורטיבי נוטה להפשטה. השירים כתובים בקליגרפיה והמחזות והמונולוגים מודפסים. אף-על-פי-כן לא נוצר גיבוב סגנונות, אלא נשמר איזון עדין ביניהם.

דוגמה אחרת היא ספרה של אליזבט ברט בראונינג, "סונטות מן הפורטוגלית" בתרגום יצחק עקביהו עם תחריטים של אברהם אופק ועיצוב גרפי של יונה קולמן. גם כאן: כריכה קשה ועליה עטיפת נייר בצבעי שחור, אפור ואדום, כאשר תחריט באפורים חוצה את העטיפה לרוחבה. דפי הספר צבעם ירקרק-צהוב והטקסט כתוב בקליגרפיה בצבע אדמדם-חום. חלק מהעמודים נשמרו בצבע הלבן ועליהם מודפסים התחריטים במלוא העמוד. התחריטים שומרים על האיכות האופיינית שלהם – משטחים של גוני אפור המאוחדים לתמונה בקו-רישום דומיננטי. הסגנון שטוח, נאיבי במקצת. התחריטים מופרדים באמצעות דפים של נייר משי, שניתן להוציאם מתוך הספר. (תרגום חדש של משה זינגר ל"סונטות" יצא על-ידי הוצאת "כרמל", 1999). דוגמה נוספת היא קובץ שירים מאת מיכלאנג'לו בואונאררוטי

במקור ובתרגום. התרגום כתוב בקליגרפיה, באותיות אפורות כהות על רקע אפור-בהיר ומולו המקור באותיות בהירות על רקע אפור כהה, והם משולבים ברישומים מאת מיכלאנג'לו בצבע חום-סיינה על רקע ורדרד.

האנתולוגיה דו-לשונית מן השירה ההונגרית ("צבי הפלאות") משנת 1984 ומבחר מתרגומי שנדור פטופי ("אהבה וחרות") משנת 1994 מצביעים על ירידת רמת העיצוב. אמנם, בשני הספרים משובצים איורים ותצלומים בשחור-לבן, אך חלקם באיכות גרועה ביותר – כאילו יצאו ממכונת צילום מסמכים. מזאת לא נמלט אף ספרו האוטוביוגרפי של יעוז-קסט, "שני צידי הסף" משנת 2000. בדיקה מדגמית של ספרים מן השנים האחרונות תראה, שמעט נותר מן העיצוב המיוחד.

"עקד" כביטוי למהלך החיים ולאידאולוגיה של מייסדה: נאו-יהודיות ודו-שורשיות

יעוז-קסט, נולד בעיר סארוואש בהונגריה (1934), בשם פֶטֶר אַרווין קסט. שם משפחתו של סבו מצד אמו היה אָזָה, ומכיוון שהמשפחה של יעוז-קסט הייתה משפחה שביקשה להשתלב בחברה ההונגרית, אמצו הוריו את השם אָזָה בעל הצליל ההונגרי כשם המשפחה. כשבגר יעוז-קסט הוא עיברת את שם המשפחה ליעוז והוסיף לו את שם משפחת אביו. יעוז-קסט הוא ניצול מחנה ברגן-בלזן (יחד עם הוריו ואחותו), עלה ארצה בשנת 1951. כשאר העולים החדשים היה עליו להתמודד עם קשיי השפה ועם חבלי ההתערות בחברה הישראלית המתהווה, וכמובן – זכרונותיו מהמחנה היו נטל נוסף, פצע שלא נרפא. בשנת 1956 – כמעט באותו הזמן, שבו הוזמנו מוקד וחבריו, הסופרים הצעירים, לערוך את "אוגדן" ב' (ראשית "עכשיו") – התארח יעוז-קסט לראשונה בערכי ספרות ואמנות בבית צברי תרבותי, בית הוריה של רות קרטון-בלום, שהייתה לימים פרופסור בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית. בין המשתתפים בערבים אלו היה דן פגיס. חבורת האמנים הצעירים, שהתאספה שם, עזרה לו להתגבר במידה מסוימת על הרגשת הזרות שלו, שלעולם לא הרפתה ממנו לחלוטין.

גבריאל מוקד אף הוא ניצול שואה, מבוגר מיעוץ-קסט בשנה וותיק ממנו בארץ בחמש שנים בלבד – אך חמש שנים משמעותיות (מוקד עלה ארצה בגיל 13 ויעוץ-קסט בגיל 17). בתקופה שבה נרתעו הישראלים מכל מה שהתפרש כחולשה גלותית, אשר על-כן התייחסו בבוז לניצולי השואה, מוקד התחבר עם עולמם של ילידי הארץ כדוד אבידן, בעוד שיעוץ-קסט שימר את הזיקה עם עברו (השם 'מוקד' מעוברת למהדרין ואילו 'יעוץ-קסט' הוא תרכובת של עיברות השם ההונגרי בצירוף השם המקורי). בין השניים התפתח לימים עימות גלוי וחרף, כפי שנראה להלן. מוקד מתאר את ההתרחשויות הספרותיות בשנות החמישים כך:

בעצם, כל שנות החמישים המוקדמות והאמצעיות היו מלאות תסיסה ופולמוס של צעירים, נערי גימנסיה, ולאחר מכן סטודנטים בשנים הראשונות לב.א., כנגד הקו השליט של שלונסקי ו"דור הפלמ"ח", כפי שמגולם היה קו זה ב"אורלוגין" ב"דף לספרות" של "על משמר", ב"משא" דאז, ובמידה מסוימת אף בכתבי-עת כ"מבואות" ו"עין" (מוקד, 1972: 282).

ואיתמר יעוץ-קסט אומר:

בשעה שיוצרים בני הארץ בקשו לעצב ספרות עברית בדמות ספרויות אירופה, מה שעניין את הסופרים-עולים הוא: מציאות כור-ההיתוך, תוך שהם מגלים יחס אמביוולנטי לתרבותה של ארץ המוצא ולתרבות הארץ-ישראלית גם יחד (יעוץ-קסט, 2000: 136).

יעוץ-קסט הגיע לארץ עם "מטען של כמיהות יהודיות ולאומיות". (יעוץ-קסט, 2000: 74). מנקודת מבט זו לא יכול היה להבין את המגמות האקזיסטנציאליות בשירת דור-המדינה באותם ימים. בהתייחסו לציטוט מהשיר "ייפוי כוח" של אבידן הוא אומר: "אותו קטע שביטא יותר מכל את אובדן הדרך של דור: [...] מה שמצדיק יותר מכל/ את הבדידות, את הייאוש הגדול.../היא העובדה הפשוטה,

החותכת/ שאין לנו בעצם לאן ללכת!¹⁷ זאת, בשעה שעשרות אלפי צעירים ביקשו להכות שורשים ולהיאחזו בארץ, ללא כל רצון ללכת למקום מן המקומות, אל מחוץ למחוז חפצם: ארץ-ישראל" (יעוז-קסט, 2000: 74). יעוז-קסט פירש את דברי אבידן כפשוטם – "אין לאן ללכת" משמע אין מקום גאוגרפי לבוא אליו – וראה בהם סממן של "פניית עורף לערכים אידיאולוגיים ציוניים" (יעוז-קסט, 2000: 74). ייתכן שיש מידה של היתממות בפרשנות זו, אשר נועדה להצדיק את המהלך שעשה יעוז-קסט עצמו. רבים משיריו הם חווייתיים ואישיים, שירי "אני", וחווייתו את אָימי השואה עשויות היו לקרב אותו דווקא אל האקזיסטנציאליזם ואל הרגשת החידלון (כפי שהוזכר לעיל, גבריאל מוקד מעיד על עצמו: "...] היינו אקזיסטנציאליסטים ואנשי שמאל עצמאי"). אלא שיעוז-קסט בחר להתגבר על הנטיות האלה, על הזרות והניכור, וזאת בהיותו מודע לפוליטיקה ולמערכי הכוחות בזירת הספרות. הוא חיפש אפוא "אחר דרך של היבדלות ואחר חיתוך ביטוי אישי", בניגוד למגמה שבאה לידי ביטוי בשיר זה של אבידן. חיפוש זה, בנסיבות ההן, עשוי אולי להסביר את דבריו: "אחד המניעים הלא מבוטלים ש'עקד' קם היה, שבתור 'עולה חדש' לא רציתי לחזור על הפתחים [של המו"לים]"¹⁸.

מתוך חיפושיו אחר פואטיקה ייחודית נטבע המונח 'ניאו-יהודי'. כוונתי הייתה לחיפוש ספרותי אמנותי בעל אופי מודרניסטי בתחום היהדות. אקספרימנט שאמור היה להתבצע על-ידי אנשים צעירים, שעשו את דרכם מן ההתבוללות והחילוניות אל קבלת זהותם היהודית בארץ" (יעוז-קסט, 2000: 67). תפיסה זו הושפעה, ללא ספק, מנוכחות אשתו ומשפחתה – משפחה דתית-לאומית – והיא התפתחה בשנים האחרונות לכדי חזרה בתשובה וכתובת שירים מיסטיים ואמוניים, אולי גם בהשראת בנו, הרב אראל יעוז-קסט.

¹⁷ שורות אלה בדיוק גרמו לדחיית ספר זה של אבידן בידי "ספרית פועלים". ראו בשער הקודם.

¹⁸ מתוך ראיון שערכה עמו מרים ניגר ב- 29 באוגוסט 2006.

המושג 'ניאו יהודיות' מוסבר בדברים שאמר יעוז-קסט בערב ספרות על שיריו של בן-ציון תומר, "נהר חזור": "בשירתו של ב"צ תומר [...] נעשה ניסיון להשתמש ביסודות קבליים ומסורתיים, אשר העלו על הדעת, ניסיונות אירופאים בשירה, בין שתי מלחמות העולם – בתחום החיפושים אחר שירה דתית חדשה. לחיפושים אלה, בשטח הנצרות, קראו בדרך-כלל 'שירה ניאו קתולית', ובצרפת עמד פול קלודל בראש הזרם. מצאתי לנכון להשתמש, על משקל 'שירה ניאו קתולית', בביטוי 'שירה ניאו יהודית' (יעוז-קסט, 2000: 143). והוא מוסיף ומצהיר:

בעקבות ההתכנסויות במרתף "עקד" [...] החליטה קבוצה של משוררים צעירים, בעלי גישה יהודית-לאומית, להדפיס ולהפיץ ברבים "דף גלוי", שסעיפיו העיקריים הם: התנגדות להכנסת ערכים זרים לתחומי התרבות, כשהכוונה היא לאכזיסטנציאליזם, שאיים לכבוש גם את האינטליגנציה הישראלית הצעירה. פנייה מוגברת למקורות יהודיים, לצרכי יצירתן של ספרות ואמנות מודרניות. התנגדות לפטריוטיות צרה ובעלת קלישאות בתחום הספרותי. שאיפה ליצירת ספרות ואמנות המשקפת את בעיות כור-ההיתוך. התקרבות תרבותית לעמים קטנים. עם יוזמי ה"דף הגלוי" נמנו: ב"צ תומר, גיורא לשם, ד"ר אביב עקרוני, מנפרד וינקלר ואני (יעוז-קסט, 2000: 139).

ה"מניפסט" הזין את סערות-היצרים הספרותיות וההתקפות לא אחרו לבוא: "בראש המתנגדים עמד בגלוי גבריאל מוקד, ומאחורי הקלעים: נתן זך ודוד אבידן. בחוגי ספרות שונים הוטל מעין חרם על "עקד" ועל כל הקשור בו. זאת עד כדי נידוי כל מי שבא במגע עם בית-ההוצאה. (אמנם, דבר זה לא מנע מדוד אבידן להוציא את אחד מספרי השירה שלו ["שירים חיצוניים", 1970. מ. נ.] ב"עקד" – מתוך חשבון של כדאיות). [...] בעיתון "העולם הזה" במדור "נמר של נייר" הקדיש העורך, כמעט מדי שבוע בשבוע, מקום נרחב להשמצת ספרים ואנשים שהתקשרו ל"עקד". [...] מדי פעם נערך גם עימות חזיתי עם מתנגדים, או עם מתנגדים מדומים. כך למשל התקיים ערב ויכוח ב-1961, אשר נשא את הכותרת: "'עקד' מול 'עכשיו'" (יעוז-קסט, 2000: 144).

הפולמוס בא לידי ביטוי נוסף בדיון, שנערך במועדון "מילוא" בהנחיית מבקר הספרות, ישראל כהן, על הנושא: "פניה האחרות של הספרות הישראלית". הדיון הפך למהומה בניצוחו של יוסף מונדי (יעוז-קסט, 2000: 139): "ובכל זאת... מעשה הפרסום הזה היה בבחינת צורך כן להרים קול ולהכריז: 'קיימת גם ישראל אחרת, עם מציאות ועם תחושות חיים אחרות!' (יעוז-קסט, 2000: 139).

האידיאולוגיה, הטבועה במונח 'ניאו יהדות', הולידה מושג נוסף: 'דו-שורש'. מושג זה מתייחס ליוצרים, שגדלו בחוץ לארץ אך עלו ארצה בגיל ובמצב-תודעה, אשר אפשרו להם לספוג את התרבות הישראלית. בהם מתקיים מתח בין "כאן" לבין "שם". בשלב הראשון של ההתערות בארץ מנסה האדם הצעיר להכחיד את ה"שם", אך במהלך הזמן חוזר ה"שם" לתודעה כדי לחולל מיזוג בין שני היסודות. דו-שורשיות "מחייבת התמזגות שלמה עם התרבות היהודית והישראלית בלי לוותר על חוויות העבר" (יעוז-קסט, 2000: 82). יעוז-קסט מסביר:

אדם שבא מרקע מתבולל ומרוחק בתכלית מן היהדות [...] מגלה קודם כל את טעם המפגש עם אבותיו. הוא מבצע כעין חפירה ארכיאולוגית בהיסטוריה של עמו הוא. הניאו-יהודיות – לפי הניסוח שלי – מיועדת לתעד את התגובות הנפשיות על מפגש ראשוני זה ולשחרר את האדם הניאו-יהודי ממעצורים בזיקתו אל ימי עברו. הדו-שורשיות הינה שלב הרבה יותר מאוחר והיא מחייבת התערות מושלמת בתרבות העברית. היא מתקיימת גם מקץ עשרות שנים. המשוררת לאה גולדברג הינה דוגמה מובהקת לכך.¹⁹ למעשה כמעט כל הספרות של העליות הינה דו-שורשית. אלא שבני העליות הראשונות לא נאלצו להתייבב מול ספרות מתהווה של בני הארץ. וכאן מצוי שוני גדול, במתח הזה של "לגיטימי" או בלתי "לגיטימי" לפי נורמות הספרות השליטות (יעוז-קסט, 2000: 87).

¹⁹ כך היא כותבת בסונטה "אורן": "אולי רק צפרי מסע ינדעות / קשהן תלויות בין ארץ וְשָׁמַיִם / אֵת זֶה הַפָּאב שֶׁל שְׁתֵּי הַמּוֹלְדוֹת." גולדברג, ל. (1986). **שירים** ב'. תל-אביב: ספרית פועלים. (עמ' 143).

מבין השורות מבצבים שוב הרגשת הזרות ועלבוננו של המהגר היוצר, ש"לא מתקבל בכרכה" בידי קבוצות שבכוחן לרומם ולהשפיל וש"אוחזות בשולי אדרתה" של ה"ספרות העברית". בפרספקטיביות פוסט-קולוניאליות מכונה תופעה זו, שיעוז-קסט עומד עליה, בשם "היברידיות"²⁰. יעוז-קסט מתאר את נסיבותיה בארץ: "התברר כי מה שעבר עלי – עבר גם על רבים אחרים, בואריאציות שונות, בין שמדובר ביוצאי אירופה או ביוצאי ארצות המזרח" (יעוז-קסט, 2000: 82). בשנת 1977 יצא הקובץ "ממשות כפולה" ובו סיפורים מאת יעוז-קסט, שמעון בלס, יעקב בסר וראובן בן-יוסף. בהקדמה נאמר:

המשתתפים בקובץ זה רואים את עצמם כחלק ממהלך ספרותי, המשתייך מבחינה כרונולוגית ל'דור המדינה' [...] והם מהווים לפי הכרתם ישות נבדלת בתחום התרבות העברית, בהיותם נמנים עם דור שצמיחתו ועיקר חינוכו – בארצות-חוץ, ללא רקע עברי מבית ואשר עלה ארצה לאחר קום המדינה. חוויות התשתית של דור זה הן: מלחמת העולם השנייה ותוצאותיה, וכן חיפוש-הדרך אל הזהות הישראלית, איש איש לפי נתוניו. זהו דור שהווייתו צומחת מתוך סבך של שני שורשים. של הכאן ושל השם (יעוז-קסט, 2000: 82).

אכן, דו-שורשיות הפכה במידה רבה לאחד מסימני ההיכר של "עקד": ההוצאה קיבצה אליה כותבים כגון יעקב בסר, שלמה טנאי, טוביה ריבנר, עודד סברדליק, יהודה אופן, מנפרד וינקלר וארוז ביטון, שיצירותיהם עוסקות בסוגיה וחלקן – גם באחד מהיבטיה, דהיינו חוויית השואה. יש לציין, שחנה יעוז, במחקריה, מרבה לעסוק בספרות זו, כשהעיסוק בשואה צמח "ביודעין ושלא ביודעין, לא מתוך שהכרזנו שאנו סוכנים של 'יד ושם', אלא באופן טבעי" (בראיון עם איתמר יעוז-קסט וחנה יעוז, 5 באוגוסט, 2006).

²⁰ ראו את דבריו של רוברט יאנג (2008): "אם אתה חווה את עצמך כמי שהוא חלק מן התרבות אולם מודר בידי הקולות הדומיננטיים של תרבות זו, בפנים אבל בחוץ, אזי הפוסט קולוניאליזם מציע לך דרך לראות את הדברים אחרת. הוא מציע שפה ופוליטיקה שיעמידו את האינטרסים שלך במקום הראשון". מתוך: יאנג, ר. (2008). **פוסט-קולוניאליזם**, מבוא. תל-אביב: רסלינג. עמ' 8.

ההתפתחויות שחלו בהוצאה

כעת ניתן לסקור במבט רחב את ההתפתחות של הוצאת "עקד" ממפעל חד-פעמי לשכפול קובץ תרגום של שירה יפנית ועד להיותה ציון-דרך מובהק בתרבות הישראלית – ציון-דרך בעל מסר אידיאולוגי מובהק (פוסט-קולוניאלי, במינוח העכשווי, הכרוך בהיבטים דתיים-לאומיים). זו היא דוגמא יוצאת דופן לפועלו של מו"ל כמתווך תרבות. התפתחות זו היא ביטוי להתפתחות האישית והאינטלקטואלית של מייסדה ועורכה, איתמר יעוז-קסט. בבחינה זו אפשר לראות את "עקד" כמעין אוטוביוגרפיה של האיש.

קורותיה של "עקד" כרוכים בעניינים כלכליים, אידיאולוגיים ומשפחתיים. יעוז-קסט שאף לקדם נושאים שהעסיקו אותו ולקרב לבית ההוצאה שלו יוצרים שעסקו באתו העניין ואילו אחותו, מריצה רוסמן (ילידת 1930), שהייתה, כאמור, שותפה בבית ההוצאה, ביקשה להדחיק את חוויות השואה ואת מצוקות הקליטה בארץ ולקדם את האסתטיקה בעיצוב הספרים וספרים מתרבויות העולם. נוצר פער בין השניים – פער במישור העריכה. מדיניות העריכה ואיכות העריכה של יעוז-קסט לא היו עקיבות וברורות, חרף הצהרותיו. הוא מודה בזה: "ב'עקד', כמובן, לא ניתן לגבש קו ספרותי-אידיאלי חד משמעי, הן בגלל סיבות כלכליות (שום הוצאת ספרים פרטית בארץ אינה יכולה להחזיק מעמד על בסיס אידיאלי בלבד, בגלל קהל הקוראים המצומצם) והן משום שרעיונות אלה היו, לפי שעה, נחלתו בלבד" (יעוז-קסט, 2000: 137).

אמנם, הספרים של ההוצאה – חלקם, לפחות – יצאו בתפוצה רחבה יחסית, אך מצבה הכלכלי לא היה איתן; וכיוון שקו העריכה לא היה מבורר, נראָה, שההוצאה הייתה פתוחה לכל גישה ולכל עמדה ספרותית. לכן נמשכו אליה יוצרים רבים, צעירים יותר וצעירים פחות; חלקם יצרו איתה קשר באמצעות הפעילות התרבותית במרתף "עקד" והם החזיקו במגוון של גישות ושל איכויות יצירה. "בעקבות הפופולאריות של בית ההוצאה בשנות ה-60 וה-70 החל זרם של פניות. אנשים רצו להוציא ספרי שירה ללא-ביקורתיות, אך תוך מימון עצמי. 'עקד' הייתה שקועה בחובות, למרות ההצלחה של כמה מן הספרים, ודרך זו של הקמת

חברת-בת לצורכי הפקה וייעוץ נראתה האפשרות היחידה להיחלץ מן המחנק הכלכלי" (יעוץ-קסט, 2000 : 153).

החברה-הבת, "טרקלין", הוקמה כהוצאה מסחרית, שנועדה לתמוך ב"עקד" ולאפשר לה לשמור על איכות פרסומיה, אך "לאט לאט התהווה מצב שבו נאלצנו לחדול מיוזמה-עצמית בתחום פרסום הספרים, והדגש עבר לספרי 'טרקלין' – אלא אם כן עלה בידינו לגייס מקרנות ציבוריות את הסכום הדרוש להוצאת ספר זה או אחר, שנראה לנו חשוב מבחינה ספרותית (יעוץ-קסט, 2000 : 154). כדי להגן על "טרקלין" נוצרה חברה-בת נוספת ושמה "גוונים". מריצה רוסמן פתחה אותה, בעיקר לשם פרסום ספרי פרוזה הפונים אל קהלים רחבים יותר. "הדירוגים של חברות-הבת הם דירוגים של טעם" אמר יעוץ-קסט בראיון עמו, ונראה שמתכוון לדירוגים של איכות. כשהצטרף ל"עקד" שותף פעיל נוסף – עו"ד צבי פירון, חתנה דאז של מריצה רוסמן – הוא הנהיג בה ניהול המכוון לקידום העניין הכלכלי. מו"לות כפעילות כלכלית לא עניינה את יעוץ-קסט מעולם; אחרות היא שניהלה, למעשה, את ההוצאה בשעה שהוא היה העורך. מסיבה זו, ומשום שביקש לפנות לעצמו זמן לכתיבה, הוחלט ב-1995 על פילוג, לאחר כ-36 שנות עבודה משותפות. הוצאת "עקד" וכתב-העת שלה (ראו להלן) נשארו ברשותו של יעוץ-קסט ואחרות קיבלה את הוצאת "גוונים" ונשארה במרתף ברחוב בר-כוכבא 29, שהיה ממילא שלה.

מאז הפילוג התפרסמו ב"עקד" כמאה ספרים, רובם של יוצרים לא-מוכרים. יעוץ-קסט אומר, כי מכיוון שהספרים שיוצאים בהוצאה אינם נמכרים, הוא מוציא רק דברים שיש לו עניין בהם. הוא רואה את תפקידו "להשפיע בתוך התרבות ולסייע לאנשים בעלי ביוגרפיה דומה לשלי לבטא את עצמם בתרבות ובאמנות" והוא "גאה באותם משוררים שהתחילו את דרכם אצלנו והפכו ידועים בשירה העברית".

כתבי-העת של "עקד"

בשנת 1960, שנתיים לאחר ייסוד "עקד", יצא לאור "עקד לשירה" כרבעון. כוונותיו הוגדרו באורח מעורפל למדי, אך הן הטעימו את איכות הפרסומים ואת השאיפה לעירוב משמרות של יוצרים. יעו-קסט צירף אליו את ד"ר יונה דוד כעורך-שותף – בעיקר באיתור טקסטים. כתב-העת נתן במה למשוררים רבים בתחילת דרכם. בגיליון הראשון התפרסמה התקפה חריפה של המבקר שלמה גרודזנסקי על דן מירון, בכותרת "הפחד מפני הפשטנות". לאחר שנה, משפנה יעו-קסט לנתיב ה"ניאו-יהודי", נפרדו דרכיהם. המצע האמיתי של "עקד לשירה" התפרסם כשנה אחרי-כן; הוא היה השתקפות המניפסט ה"ניאו-יהודי". הרבעון התקיים עד למלחמת יום הכיפורים, בעזרת תמיכה מזערית בלבד ממשרד החינוך. בארבע השנים שאחרי-כן, עד שחדל מלהופיע, הופיע "עקד לשירה" כשנתון, שביקש להציג חתך מן השירה הישראלית בשנה החולפת. השנתון הוליד שני קובצי סיכום: "עקד 20 שנה" ו"עקד 25 שנה". הראשון היה אנתולוגיה של משוררים ושל מבקרים, שפרסמו מיצירותיהם ב"עקד", והשני הכיל מבחר מתוך ספרי מקור ותרגום שפורסמו בהוצאה.

כתב-העת "פסיפס" הופיע ב-1987 כמוצר מסחרי – מיזם של יחסי ציבור – ובו ניתנו מודעות-פרסום ומידע על ספרים שלא זכו לתהודה בעיתונות, בלוויית כמה שירים מתוך הספרים הללו, כ"עיטור". תוך שלוש שנים, ובסיוע חלקי של משרד החינוך, הפך "פסיפס" לרבעון לשירה והצד המסחרי שלו נדחק לשוליים. הצהרת הכוונות של העורכים: "כתב-עת השואף לשילוב המודרני עם הקלאסי, תוך שיקוף מחנות ומשמרות שונים בשירה ותוך הדגשתה של זווית ראייה יהדותית בת ההווה".²¹ איתמר יעו-קסט ושלום רצהבי היו שותפים בעריכה ומריצה רוסמן הייתה האחראית על הביצוע. משרשה רוסמן מהשותפות ב"עקד" נטלה חנה יעוז על עצמה את הניהול ואת עריכת המשנה.

²¹ ראו בהרחבה בתוך "קטלוג לשנים 1996–1998" של הוצאת "עקד".

על הוצאת "גוונים"

בשולי הדיון על "עקד" מתבקשת הרחבה על הוצאת "גוונים". לאחר הפילוג מ"עקד" יצאו כמה כותרים בהוצאת "עקד גוונים". בספרייה הלאומית רשומים כ-400 כותרים של "גוונים" וביניהם יצירות של זוכת פרס נובל, ויסלבה שימבורסקה (בתרגום רפי וייכרט), ושל יצחק אורפז ("לילה בסנטה פאולינה", 1997), אסף גברון ("אייס", 1997), רן יגיל ("ארז כמעט יפה", 1996), אלכס אפשטיין ("מילון מהפך", 2000), רונית ליברמנש ("שפתיים בלונדיניות ושער דובדבן", 1997; "נערת גומי לעושה", 1999), מספריו של אלי שרייבר (חתולי) ומחזות של הלל מיטלפונקט ושל פרידריך דירנמרט. נציין עוד את התרגומים של רות בונדי מן הספרות הצ'כית (יצירות של ברהומיל הרבל, של מיכאל ויוג ועוד) ותרגומים מהספרות היפנית ומהספרות הכתובה אנגלית (למשל, תרגום של עודד פלד לשניים מספריו של ג'ק קרואק, אבי דור ה'ביט').

ב"גוונים" עבדו ועובדים עורכי שירה: המשורר עודד פלד ואחריו – המשורר והעורך עמוס לויתן, שערך קודם לכן את מוסף הספרות של "דבר". בין המשוררים הצעירים, שיצירותיהם פורסמו על-ידי "גוונים": שמעון אדף, שהיה עורך הפרוזה ב"כתר" ("המונולוג של איקרוס", 1997), ליאור שטרנברג, שהיה חבר בקבוצת המשוררים הירושלמית, "כתובת" ("בית", 1999), יחזקאל נפשי ("עכשיו פתיחה", 2003), גילי חיימוביץ' ("משתקפת כמו אושר", 2002; "ודבק מגע", 2001), גילית חומסקי ("הבוקר של כריסטופר", 2002). ספרים אלו עומדים לצד ספריהם של יוצרים ותיקים כמו נעים ערידי ("משאיר את הכעס לאחרים", 2006), יעקב בסר ("הנה מנשבת רוח", 2000; "את פני אמי אני מזהה", 1996) ויאירה גינוסר ("החוצפה לחיות ושירה", 2004).

עלייתה של הספרות הפופולארית בעברית: "שלגי" ו"מ. מזרחי"

מבוא: ספרות זולה?

עשור לאחר הקמת המדינה חיו בה כ-2 מיליון אזרחים, מהם כ-1.8 מיליון יהודים, פי שלושה משהיו בה עם הקמתה. בשנת 1959 בוטל משטר הפיקוח על מוצרי יסוד במשק – נקודת ציון ליציאה מהמשבר הכלכלי ולתום שלב בחבלי ההקמה של המדינה. הגידול במספר הקוראים העבריים וההתבססות הכלכלית הביאו לגידול בצריכת הספרות הפופולארית.

'הספרות הקלה', 'הספרות הזולה', 'ספרות הפנאי', 'הספרות הפופולארית', או 'הספרות הטריטוריאלי': תלוי את מי שואלים וכיצד מבקשים לתייג את התופעה. באופן כללי, נהוג היה לאמץ את התפיסה שזוהי ספרות פחותת-ערך, כשמחקר הספרות ממעט לעסוק בה ומצדיק את הכינויים שדבקו בִּסוגות שלה ("ספרות פורנוגרפית" – כינוי שמתייחס להיבט תוכני של אחת הסוגות הללו, או "רומנים למשרתות" – כינוי שמתייחס לקהל-יעד נחות). יחד עם זאת, ספרות זו מעוררת עניין בתחום חקר התרבות (Cultural Studies).²² בתחום זה נבחנים קהלים והמשמעות שהם מקנים לטקסטים, וזאת בכלל הלגיטימציה שהתרבות הפופולארית זוכה לה. כך, למשל, מחקרה של ג'ניס רדוויי (Radway)²³ עוסקים בפענוח טקסטים בקהילות פרשנות, והם מעלים, כי בניגוד לתפיסה שהייתה מקובלת על חוקרים בדורות קודמים, הרי הקוראים את הספרות הפופולארית מתוך נקודת מבט של חקר התרבות מוצאים בספרות זו ערכים ונרטיבים,

²² ראו למשל את הקובץ: שפירא, י., הרצוג, ע., והס, ת. (2007) (עורכים). **קנוני ופופולארי: מפגשים ספרותיים**. תל אביב: רסלינג.

²³ Radway, J. (1984). Interpretive Communities and Variable Literacies: The Function of Romance Reading. *Daedalus*. 113(3): 49–73.

Radway, J. (1984). **Reading the Romance: Women, Patriarchy and Popular Literature**. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

המעניקים תובנות ומשמעות לחייהם והמשמשים, בצד הבריחה ממציאות החיים (פונקציית האסקפיזם), גם כמקור לכוח ולהערכה עצמית.

בהקשר הישראלי נכתב ספרו, הגדוש במידע, של אלי אשד, "מטרוזן עד זבנג", הסוקר את התפתחותה של תרבות הספר הפופולארי כאן. לאורך השנים פנו מו"לים רבים בארץ אל נישה (גומחה) זו וחלקם הצליחו בה מאוד. בין ההוצאות הבולטות בתחום זה הן "מ. מזרחי", "ינשוף" של עזרא נרקיס²⁴ ו"שלגי", שהוקמו באמצע שנות ה-50 והצליחו מאוד בשנות ה-60 וה-70. ראוי לציין, כי כבר קודם לכן התפרסמו ספרים לא-קאנוניים בעברית – למשל, ספרי "טרזן" (בהוצאות "י. שמעוני", "מפיץ הספר" ו"דעת"), שנחלו הצלחה בשנות ה-40 וה-50 בעקבות הצלחת הסרט, וספרי הוצאת "הרומן הזעיר", ש"פעלה בארץ ישראל משנת 1939 עד 1961, והייתה ההוצאה העברית הלא-קאנונית הראשונה שביססה לעצמה מעמד יציב אצל קהל הקוראים תוך שהיא מקיימת פעילות מו"לית ענפה ורצופה במשך שנים רבות. הוצאה זו עשתה למעשה את הניסיון המוצלח הראשון למלא באופן רצוף ולאורך זמן, אף כי בצורה חלקית, את החסר בספרות העברית, בספרות לא קאנונית (מתורגמת)" (רוזנבאום, 1999: 88).²⁵

²⁴ על אחד הכותבים הבולטים ביותר בהוצאה זו, מירון אוריאל, ראו הערה 44 להלן. הוצאה זו הביאה לישראל את ספרי הסטאלגים (הערה 27 להלן). אלי אשד כותב כי כתוצאה מהעובדה שהוצאה אחרת בשם "ינשוף" הופיעה באותה העת שונה שמה של הוצאתו של נרקיס "לשם הקרוב ביותר ל"ינשוף" שהמו"ל הצליח למצוא, "ים סוף" והיא המשיכה להוציא כמות גדולה של ספרי סטלגים לצד מערבונים ספרי מתח וחברות טרזן שונות". (מתוך הבלוג של אלי אשד, "היקום של אלי אשד", <http://www.notes.co.il/eshed/9131.asp> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016).

הוצאה נוספת בשם "ינשוף" קמה ב-2004. ראו בפרק 8.

²⁵ ראו בהרחבה: רוזנבאום גבריאל, מ. (1999). "הרומן הזעיר", ספרות פופולרית הונגרית – מבדפשו לתל-אביב. קשר, 26, 88-107. כמו כן ראו: שביט, ז. ושביט, י. (1974) "לתולדות 'סיפור הפשע' העברי בארץ ישראל, הספרות, 18-19, 30-73. שביט, ז. (תשנ"ט). "התפתחות הספרות הלא-קאנונית", בתוך: שביט, ז. (עורכת). **תולדות הישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה**. בנייתה של תרבות עברית (עמ' 467-493). ירושלים: מוסד ביאליק.

למעשה, היה זה "ד'בוטינסקי הוא שפתח' במתן הלגיטימציה לספרות לא-קאנונית בעברית' וייחד מאמצים רבים לפיתוחה של ספרות פופולרית בעברית. את חשיבותה הרבה ראה, בעקבות הספרות הרוסית, לא בתרומתה לדמוקרטיזציה של התרבות העברית החדשה ולא בהפצת ערכים לאומיים, אלא בעצם קיומה כיצירה בלשון הלאומית" (חבר, 2004: 269).²⁶

ההוצאות המובילות בספרות היפה דאגו לחבר בין עשיית הרווחים הכלכליים, שהם תנאי לקיומה של הוצאה, לבין השליחות התרבותית והעשייה הספרותית, כפי שנדונו בפרקים הקודמים. הוצאות כ"שלגי" וכ"מ. מזרחי", למרות שיש להן תפקיד תרבותי מעניין,²⁷ אינן מסתירות את כוונתן העיקרית: הצלחה מסחרית לבעלים.

²⁶ ראו בהרחבה: חבר, ח. (2004). שירת המנהיג ומנהיגות השירה, אורי צבי גרינברג וזאב ז'בוטינסקי. בתוך: א. בראלי ופ. גינוסר (עורכים). **איש בסער - מסות ומחקרים על זאב ז'בוטינסקי** (עמ' 253-281). אוניברסיטת בן גוריון.

²⁷ ראו לדוגמא את תופעת ה"סטאלגים" – ז'אנר יוצא דופן בתרבות הישראלית בפרט והעולמית בכלל. אלה הם סיפורים שתיארו את חוויותיהם של אסירים אמריקאים ואנגלים (מעט מאוד יהודים) במחנות שבויים ('סטאלג' בגרמנית) נאציים במלחמת העולם השנייה. הם נשמרו בידי סוהרות יפהפיות ואכזריות ביותר (הגברים נקראו לחזית). "סטאלג 13", שנחשב לספר הראשון בסוגה זו, הוא היום כמעט קלסיקה של ספרות "קלה". ספרי ה"סטאלג" נמכרו בעשרות אלפי עותקים כל אחד. שיא הפופולאריות של סוגה זו הייתה בשנים 1961-1964, קרי, בתקופה של משפט אייכמן. אלי אשד (2002) כותב על כך בהרחבה בספרו וב- <http://www.haayal.co.il/story.php?id=423> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016)

רועי ברנד ועמית פינצ'בסקי קושרים זאת לזהות ולטראומה ומצביעים על הקשר לספריו של קצטניק (יחיאל דינור) שהחלו גם הם לראות אור באותה עת, וכמוהם מעלה ניצה בן ארי. ראו:

בן ארי, נ. (2006) דיכוי הארוטיקה: **צנזורה וצנזורה עצמית בספרות העברית 1930-1980**. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב. (עמ' 152-162).

Pinchevski, A. and Brand, R. (2007). Holocaust Perversions: The Stalags Pulp Fiction and the Eichmann Trial. **Critical Studies in Media Communication**, 24(5), 387-407.

הוצאת שלגי - רמדור²⁸

ראשית הדרך

פטריק קים, ביל קרט, רינגו, סדרת הרומן הרומנטי, הם חלק בלתי נפרד משוק המו"לות הישראלי, שוק של קונים רבים (ושל קוראים רבים עוד יותר): על כולם – ואפשר להוסיף עליהם את רוב ספרי חסמב"ה וכן סדרות נוספות – מופיע השם של הוצאת "רמדור-שלגי". בעליה של ההוצאה, אורי שלגי נולד כאורי וינטר בשנת 1928 בצ'כוסלובקיה ועלה לישראל עם הוריו בגיל 11 כעולה בלתי-לגאלי באוניה "טייגר היל". אורי שלגי, שלא ידע עברית עד אז, למד במהירות את השפה ונעשה "זולל ספרים" מושבע כל כך, שסולק מהספריות בתל-אביב, כיוון שלפי עדותו היה "מחסל" מדי יום שניים-שלושה ספרים. הוא היה לוקח ספר בספריה שהייתה ברחוב אלנבי, או בספריה העירונית שנמצאה ברחוב אחד העם, גומר לקרוא אותו לפני שהגיע לביתו שברחוב מונטיפיורי וחוזר לספריה לבקש ספר נוסף. הוא למד בבית ספר תיכון מקצועי והיה למכונאי. במקביל היה לפעיל במפלגה הקומוניסטית וכתב בעיתון המפלגה, "קול העם". בשנת 1950 נעצר במהלך הפגנה ובכליו התגלו מסמכים צה"ליים מסווגים. לאחר ערכאות משפטיות שונו הוא נדון לארבע שנות מאסר אותן ריצה בכלא מעשיהו יחד עם מי שלימים יהיה יו"ר הכנסת, דב שילנסקי. כחובב ספרים אף שלח ידו בכתיבה, וכעשור לאחר שחרורו הקים את הוצאת "רמדור", לאחר שכבר התנסה בכתיבה, תרגום והדפסה של ספרים פופולאריים.

שלגי סיפר בראיון:

כשהתחנתי עם חיה בשנת 1952, חיפשתי איך להרחיב את מקורות הפרנסה שלי. עבדתי אז כמכונאי והתחלתי גם לכתוב סיפורים בלשיים. כתבתי את סדרת 'בלש מרתק'. אלה היו חוברות של 16 עד 32 עמודים. שם הבלש היה יורם קלט, והוא פענח תעלומות ברחובות תל-אביב.

²⁸ אני מודה לאורית בראון על הסיוע בתחקיר לפרק זה. בראון ערכה ראיון עם אורי שלגי באפריל 2003.

הסופר היה א.ש. דורם, שהכוונה היא לראשי תבות 'אבא של דורית ורם', שני ילדי הגדולים. הוצאתי לאור כ-10 חוברות, אלף עותקים מכל חוברת, שנמכרו ב- 2-3 מילים.²⁹ נתתי אותם להפצה לחברה בשם "שילה", שהתמחתה בהפצת עיתונים. די מהר הפסדתי את כל כספי, שהסתכם ב-6 לירות, והפסקתי עם זה. אבל הג'וק של המו"לות כבר נתפס בי (בראיון עמו, 4/2003).

ב-1959, בעקבות סרט בכיכובו של ג'ון פורד – *The Fastest Gun Alive* – כתב שלגי מערבון, שגיבורו הוא שולף מהיר בשם ביל קרט. על הכריכה נכתב, שהמחבר הוא א. בלמר. השם הוא ראשי התיבות: "אחרי בלש מרתק". לאחר הספר הראשון קנה שלגי זכויות למערכונים שנכתבו בחו"ל (בעיקר בגרמניה) ותרגם אותם לעברית כך, שהגיבור של כולם היה ביל קרט. בעקבות הצלחת החוברות התחיל שלגי להוציא מערכונים גם במתכונת של ספרים. הכסף בא עם ההצלחה.³⁰ במשך 22 שנה הופיעו קרוב ל-1,000 ספרים על ביל קרט. בשנת 1994 ניסה שלגי לעורר את מחדש את העניין בגיבורו והוציא לאור מחדש את "המהיר בשולפי האקדח", בכריכה קשה, אך הזמנים שהשתנו לא עשו חסד עם השולף המזדקן והקסם לא הילך מחדש.

במקביל לסדרת "ביל קרט" (1959–1981) התפרסמה הדמות "איש הקארטה – פטריק קים" (החל משנת 1964). פטריק קים היה קוריאני גבה, קומה ששימש כסוכן אמריקאי, נודע ב"אצבעות פלדה מסוקסות" והצליח להפיל ברשתו כל אישה שנקרתה בדרכו. יוצר הסדרה הוא גלעד מורג – לימים פרופסור לספרות באוניברסיטת ויסקונסין – שהיה סטודנט צעיר אשר חיפש פרנסה. שם-העט שלו היה ברט ויטפורד, אך שם ה"מתרגם", שפורסם, שמר במידת מה על שמו האמיתי של המחבר: ג' מור. לימים זנח מורג את פטריק קים, אבל הגיבור המשיך להתקיים בסדרה בת כשלוש מאות חוברות וספרים, פרי עטם של מחברים רבים וביניהם

²⁹ מיל הוא שמו של מטבע, שהיה נהוג אז – החלק האֶלֶף של לירה. עשרה מילים היו שווי-ערך לגרוש.

³⁰ גם מערכונים של "מ. מזרחי" נחלו הצלחה; לדוגמא, סדרת "טקס גיבור המערב".

איל מגד, איתמר לוי, עמוס אריכא, אריה מקל, שהיה עיתונאי ב"העולם הזה", שלמה פרנקל ואלישע בן מרדכי (אשד, 2002).³¹

סדרת מערבונים נוספת, שזכתה להצלחה, הייתה "רינגו", פרי עטו של "ג'ף מקנמארה", שהיו ספרים שעובדו מתרגומים של מערבונים או שנכתבו על-ידי כותבים ישראליים כאלישע בן מרדכי, לימים מו"ל בעצמו, בעל הוצאת "אסטרולוג". דמותו של רינגו – בניגוד לזו של ביל קרט – משתנה מספר לספר. אישיותו ונאמנותו של רינגו מורכבות יותר מאלה של "השולף המהיר ביותר": הוא חווה התלבטויות, ייסורי מצפון וחיבוטי נפש; על-כן, עלילותיו מעניינות יותר והרמה הכללית של סיפוריו גבוהה יותר. כדבריו של אתגר קרת:³² "ביל קרט היה דמות קונסיסטנטית ומשממת, ורינגו היה טיפה יותר אמביוולנטי. כל ספר היו מסבירים איך הוא נהיה שולף. בגיל ארבע דרסה את אמו סוסה פראית, או שהוא היה אחד משלישייה של אחים רצחניים. לרינגו היתה תכונה, שהוא היה נפצע. כל ספר היו יורים בו איזה כמה כדורים, ואיזו אלמנה היתה חובשת אותו – וגם אז הוא היה מתנקק ולא היה יוצא לו ממנה כלום. לכן, הכי הזדהיתי איתו [...] והיה גם העניין, שאם רינגו היה יורה למישהו בגב, זה היה מעשה שובבי כזה, אבל אם הרע היה עושה את זה, זה היה מעשה שפל ומטונף".

הספרים הראשונים של הסדרה יצאו לאור בשנת 1967, בשיא פריחתם של "מערבוני הספגטי" האיטלקיים. המחבר – "ג'ף מקנמרה" – הוצג במודעות הפרסום כמי ש"הרוויח מיליונים ממכירת הזכויות על ספריו למפיקי סרטים איטלקיים". ספרי רינגו זכו להצלחה מיידית וב-1968, במקביל להם, החלה להופיע סדרת חוברות על אותו הגיבור. החוברות חדלו להופיע בשנת 1973, כתוצאה מהמשבר הכלכלי ששרר במדינה לאחר מלחמת יום הכיפורים. ספרי הכיס, לעומת זאת, המשיכו לצאת כסדרם עד שנת 1984. המשורר רוני סומק כתב

³¹ אלישע בן מרדכי הוא המו"ל של הוצאת "אסטרולוג". ראו ראיון עמו באתר "יקום תרבות" (17/6/11): <http://tinyurl.com/9p602z5> (נדלה בספטמבר, 2016).
³² מובאים אצל שקד, ר. (1994, ינואר 18). עלילות פטריק קים בנפתולי הוואגינה. זמן תל אביב.

עליהם: "הדימוי 'עוף דורס' המולבש על פני האקדוחן שווה אלף מלים. קילומטרז' התחושות [...] כולל 'מבט קפוא' וגם 'זעם לוהט'. זוהי שפה בכל מצבי הצבירה. קרח ואש. זוהי גם שפה ששפת הגוף שלה מהירה כפרופלור ברגע השליפה, ואיטית מאוד ברגע שצריך לחמם את המתח על אש קטנה. בסרט היתה המצלמה מתמתחת בסלואו מושן לפני היריה, ואילו בספר באות המילים לחשמל את האווירה" (סומק, 13/1/95).³³

ב-1965 החל שלגי בהוצאת מהדורות חדשות של ספרי חסמב"ה מאת יגאל מוסינזון. המהדורות הראשונות יצאו תחילה על-ידי הוצאת "נטברסקי" ואחר כך על-ידי "גדיש". שלגי החל ב-חסמב"ה מספר 17 וסיים באחרון שנכתב: מספר 44 (יצא בשנת 1994). יגאל מוסינזון, היה הסופר היחיד שקיבל מההוצאה סכום כסף קבוע מדי חודש במשך כמה שנים. ההתחשבות הסופית נעשתה בסיום כל שנה, ומוסינזון קיבל בדרך כלל סכומים נוספים לאלה שחושבו תחילה. במאמרו של יאיר לפיד מצוטט מוסינזון: "הצ'קים מגיעים בזמן. המקדמות גם כן ואפשר לסמוך על שלגי. הוא בחור ישר" (לפיד, 4/1985: 60).³⁴

שלגי פעל בגומחה נוספת – הרומן הרומנטי. "הרומן הרומנטי הוא בבואה של החיים, וכפי שמעמד האשה השתנה בשנים האחרונות, כך הוא השתנה גם בספרים", אומר שלגי.³⁵ כמה הוצאות ספרים ישראליות נכשלו לפני-כן בניסיונות להוציא לאור רומנים רומנטיים. "כרם", שביקשה להוציא לאור ספרות כזאת בלבד, פשטה את הרגל. גם סדרת "שחף" של הוצאת "כתר" לא הצליחה. יון פדר, שהיה העורך הראשי של "כתר", אומר על ניסיון זה: "פלשתי לטריטוריות לא לי. היום אני יודע שאסור לי לעסוק בכל ז'אנר, ושכדי למכור ספרות כזאת צריך להיות מקצוען בתחום" (גרין, 17/7/94).

³³ ראו בהרחבה: סומק ר. (1995, ינואר 13). 'קרטר ורינגו מול בני הבליעל', **מעריב**, ספרות וספרים.

³⁴ ראו בהרחבה: לפיד, י. (1985, אפריל). מלחמת שלגי. **מוניטין**.

³⁵ ראו בהרחבה: גרין ש. (1994, יולי 17). 'אומרים לנו שיש סקס אחר (ברומן הרומנטי)', **הארץ**.

הרומנים הרומנטיים, או "הרומנים למשרות" – כשאר סוגות הספרות הפופולארית – נראים בעיני מחקר הספרות כמשעתקים את יחסי הכוח בחברה וכמציגים תפקידים מגדירים בצורה סטריאוטיפית; אבל, כפי שנאמר בפתחה, יש חוקרי תרבות, המבקשים להבין את סוד הקסם של רומנים אלו והם נוכחים לדעת, כי קוראות הרומנים מוצאות בהם מקור לכוח ולהעצמה. שלגי ביסס את הצלחתו בגומחה זו על סדרות של רומנים רומנטיים מאת כותבים כגון דניאל סטיל, סידני שלדון והרולד רובינס. בשלהי המאה ה-20 ובראשית המאה ה-21 החלו להופיע רומנים מסוג זה גם לנוער, בסדרות "עמק הדבש המתוק" בהוצאת "מודן", "חץ בלב" בהוצאת "כתר" ו"מועדון הבייביסיטר" בהוצאת "שלגי". עטרה אופק (6/3/96) התייחסה לסדרה זו האחרונה: "על 'מועדון הבייביסיטר' חבל להשחית מילים, אז רק בקיצור [...] מלבד הצצה לחייהן המשמימים של הגיבורות, על סודותיהן הפעוטים, מספקת העלילה שלל בעיות שהשמרטפיות נתקלות בהן בעבודתן עם הילדים [...] קשה להאמין שנערה ישראלית תצליח להזדהות עם חנוניות כאלה, שכל עולמן סובב סביב רכילות וטיפול בילדים, בלי אף טיפת רומנטיקה אפילו" (אופק, 6/3/96).³⁶

לאור השינויים בעולם המו"לות הוצאת "שלגי" עבר להתמחות גם בהדפסת תשבצים. לדברי אורי שלגי, ההוצאה הפיקה תשבצים במגוון דרגות: "מי שנוסע לחיפה – חוברת אחרת, לאילת – חוברת אחרת, לחול – חוברת אחרת, לפי כמויות, לפי עובי". על עשיית התשבצים הוא אומר: "יש לנו מחלקה טכנית – בחור שפיתח תוכנה מיוחדת לתשבצים. כיום לא כותבים תשבצים ביד, אלא מכניסים אנציקלופדיה לתוך מחשב ומוסיפים את מה שמתחדש". התוכנה לתשבצים בודקת אם אין חזרה על הגדרה אחת באותה חוברת של תשבצים, או אם ניתנה בחוברת יותר מהגדרה אחת לאותו מונח, או אם יש למונח יותר מהגדרה אחת, שאפשר להשתמש בה. התכנית גם מסייעת למחבר למצוא את המילה המתאימה, מתוך קבוצת מילים, לאחר שהוא מציג למחשב שאילתא. שלגי האמין

³⁶ ראו בהרחבה: אופק, ע. (1996, מרץ 6). לקרוא ולשכוח, הארץ.

בתפקיד החינוכי של התשבצים מעבר לתפקיד הבידורי: "אם יש מילה לועזית כמו המילה 'בנאלי', שאדם שומע הרבה פעמים ולא יודע מה זה, בתשבצים שלי הוא יפגוש אותה עם ההסבר שלה, עד שיכיר אותה. באמצעות התשבצים הם מכירים את המילה העברית, וכך הם משפרים את השפה שלהם (איש הורביץ, 16/8/91).³⁷ יחד עם זאת, העשורים הראשונים של מאה ה-21 אינם מבשרים טובות לחוברות התשבצים וחידות הסודקו שההוצאה הפיצה בעבר. מלבד עיתוני החינם המחולקים בכל פינה ו"מספקים את הסחורה" עבור הציבור הרחב, הטלפונים החכמים ומחשבי הלוח ממלאים את זמנם של הנוסעים והפרקטיקה של קניית חוברת תשבצים או חידוני סודקו הולכת ונעלמת.

משפחת שלגי והעבודה בהוצאה

שלגי ביקש לשלב בהוצאת הספרים את בני משפחתו – אשתו חיה, בתו הבכורה דורית ובניו רמי וניר. רמי נועד להיות ממשיך הדרך ומנהל העסק. לאחר שחרורו משירות סדיר הוא הוכנס לעסק המשפחתי. בשבוע הספר של שנת 1982, נקרא לשירות מילואים כקצין בצנחנים, עם פרוץ מלחמת לבנון. למחרת היום נהרג המ"מ רמי שלגי, בן 25, וחיילים ממחלקתו במארב של חיילי הקומנדו הסורי בעין זחלתא. הוצאת "רמדור" – על שמם של הילדים רמי ודורית – פעלה בשם זה עד שנת 1983. בעקבות נפילתו של רמי שונה שם ההוצאה ל"שלגי" – לזכרו של רמי, אשר היה מוכר בצבא, כמקובל, על-פי שם משפחתו.

לזכרו של רמי הפיקה "שלגי" והוציאה לאור ששה כרכים על תולדות הצנחנים, שכתב אורי מילשטיין.³⁸ הספר מקיף את תולדות הצנחנים, מיחידה 101 עד מלחמת לבנון, מספר על כל הקרבות שהצנחנים השתתפו בהם ומאזכר את שמות כל החללים בלוויית תמונותיהם. הספר נמכר בכרכים יחידים, או בערכות שלמות. חלק מהמיומן הראשוני לספר גייסה המשפחה ממכירת סוסתו הגזעית של

³⁷ איש-הורביץ, ח. (1991, אוגוסט 16). חלף עם הרוח וחזר, מאגזין גלובס. עמ' 1.

³⁸ ראו: מילשטיין אורי (1985–1987). ההיסטוריה של הצנחנים. תל-אביב: רמדור-שלגי.

רמי, שהיה רוכב סוסים מושבע. "אם היינו חיים בתקופה פראית יותר, ולא היה מעטה מזויף של ציוויליזציה על כל התרבות שלנו", אומר שלגי, "הייתי יורה בסוס הזה על קברו של רמי" (לפיד, 4/1985). את יתרת ההוצאה, כ-70 אלף דולר מימנה המשפחה ממקורותיה.

קירות המשרד של שלגי מכוסים במדפים, המסודרים על-פי חודשי השנה. בכל מדף – ספרים המיועדים לתרגום ולהוצאה לאור בחודשים הקרובים. מתרגמת – התרגום נעשה בידי נשים בעיקר – שסיימה לתרגם ספר באה למשרד ולוקחת את הספר "הבא בתור". לא מתחילים במדף חדש לפני תום העבודה על זה שלפניו. בכתבה בעתון "הארץ"³⁹ מתייחסת רותם בר לאיכות התרגום בהוצאת "שלגי": "[...] הדבר חמור במיוחד ב'לשקר ולמות' (מאת רות רנדל). לא חסרות דוגמאות לשפה העילגת והמאולצת: 'אורם של גרמי השמיים היה אפסי לעומת האורות הרבים שהאירו את הבמה', 'פרכיל היה אחד מאותם אנשים הנושאים את צלב עבודתם על חזם', 'אני אפוץ חשכה' ועוד. ספריה של רות רנדל תורגמו ל-21 שפות. באחדות מהן הם ודאי נעימים לקריאה לא פחות מאשר במקור. המעבר לעברית לא היטיב עם וקספורד, וחבל. מגיע לו ולנו יותר מזה". עטרה אופק כותבת על איכויות התרגום של סדרת הרומנים "מועדון הבייביסיטר": "התרגום העברי תואם פחות או יותר את רמתן. הקריאה בהן משולה בעיני ללעיסת מסטיק, והשאלה היא אם הטעם המתוק נשאר עד הדף האחרון, או שממשיכים ללעוס רק מכוח האינרציה" (אופק, 6/3/96).

צוות העובדים הקבועים בהוצאה כלל את בני המשפחה בלבד, אך, לדברי שלגי, הם מפרנסים עוד כ-50 איש, בתרגום ובהפקה. המתרגמות עובדות מהבית ומבצעות גם את העריכה. על בתי הוצאה, שמעסיקים עורכים מקצועיים, הוא אומר: "לכן הם צריכים למכור 2,500 עותקים בכדי לכסות את ההוצאה. אני לא". שלגי גילה את סוד הצלחתו:

³⁹ ראו בהרחבה: בר ר. (1994, ספטמבר 28). התרגום לא היטיב עם המפקח אוקספורד, הארץ.

אם מו"ל רוצה להצליח הוא צריך למצוא לעצמו נישא. אצלנו הספרות הבידורית הקלה תפסה מההתחלה – מביל קרט, פטריק קים, הרומן הרומנטי יחד עם המותחנים. החלום שלי כמו"ל היה להוציא רבי מכר. אז אני ניצלתי כל הזדמנות לקנות זכויות בלעדיות למחברים של רבי מכר.⁴⁰ בשנים האחרונות הלכנו יותר לכיוון של ספרים לנשים – הרומנים הרומנטיים. קיימת חברה בקנדה החולשת על השוק של הרומנים הרומנטיים. הם קנו כמעט את כל ההוצאות בעולם, שעוסקות ברומנים הרומנטיים, ועכשיו יש לנו חוזה איתם להוציא כל שבוע רומן אחד שלהם, ואנחנו עושים את זה עד היום.

בעשור הראשון למאה העשרים הוצאת "שלגי" הוציאה כותרים אחדים בחודש, אך קצב הדפסת הספרים נמוך והחל משנת 2012 היא מתמחה בספרי קומיקס. זאת ועוד, בשלהי 2015 יצא נכדו של שלגי, איתי נוימן, עם סדרת ספרי ארוטיקה בשם "סתיו", על אף שהגיע לשוק רווי בספרי הז'אנר.

שלגי היא דוגמה להוצאת-גומחה – גומחה שולית, אולי, מבחינה ספרותית, אך משמעותית מבחינה תרבותית – והיא דוגמה להצלחה רבת שנים במו"לות. ההוצאה מצהירה ללא כחל ושרק על מטרתה: רווח כספי, והיא מממשת זאת בהוצאת ספרים להמונים. יש מי שיגנה את איכות הספרים של "שלגי", ויש מי שיסנגר על תפקידם התרבותי בפנאי של הציבור, ואולי מוטב בכל זאת לקרוא משהו בעידן שבו הדימוי החזותי הוא חזות הכל.

⁴⁰ ספריו של הרולד רובינס ממשכיכים להופיע על-ידי "שלגי" גם לאחר מותו ב-1997. עוד על כך בבלוג של אלי אשד: <http://www.notes.co.il/eshed/6485.asp> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016)

הוצאת "מ. מזרחי"

"מ. מזרחי" הוא מאיר מזרחי, יזם מו"לי מרתק. הוצאת הספרים, שהקים באמצע שנות ה-50, פועלת ברציפות קרוב לשישים שנה. במאגר הספרייה הלאומית רשומים כ-2,100 כותרים שלה, אך הרשימה מכילה רק מעטות מחוברות המערבונים והקומיקס שראו אור בהוצאה.

מזרחי הוציא ספרים, הנחשבים כספרות יפה למבוגרים ולילדים – נייחד עליהם את הדיבור להלן – ועבד עם אריה חשביה, עם אליעזר כרמי ועם שרגא גפני (עליו יורחב בהמשך) – שליוו אותו, יעצו לו ותרגמו רבים מהספרים שהוציא, וכן עם אריה מוסקוביץ', שחתימתו המפורסמת, "מ. אריה", מופיעה על האיורים שעשה למאות ספרים וחברות קומיקס שראו אור בהוצאה.⁴¹

יחד עם זאת, ההוצאה מזוהה עם "הספרות הקלה" כגון ספרי-הבלשים של אגאתה כריסטי ושל מחברים אחרים בסדרת "ספרי מסתורין" כמו גם רומנים רומנטיים מאת הרולד רובינס – שכתביו התפרסמו גם על-ידי "שלגי" – וסופרים אחרים. "מ. מזרחי" ידועה גם בזכות "סדרת הספר הטוב" וגם בחוברות הקומיקס "טקס", "זאגור" ו"טרזן", שזכו לתפוצה רבה בחנויות הספרים ובקיוסקים, ובסדרות ספרי הילדים המצליחות – "השביעיה הסודית" מאת אניד בלייטון ואלו שכתב שרגא גפני (בשמות-עט שונים). אכן, "מ. מזרחי" פועלת כהוצאה מסחרית לכל דבר: לפי הקטלוג שלה, רוב רובם של כותריה הם ספרות פופולארית, שנחלה הצלחה גדולה בתקופה שלפני הטלוויזיה בישראל. ההוצאה ידעה לפנות אל הקוראים ולהצדיק באופן משכנע את מחירם של ספריה:

⁴¹ ראו עליו במאמרו של אשד, "העולם המופלא של מ.אריה" שהופיע באתר e-mago (נדלה לאחרונה אוקטובר 2016):

<http://www.e-mago.co.il/Editor/art-915.htm>

אל הקורא: אתה משלם בעד ספר הכיס שלנו לירה אחת ומקבל בעד הכסף תמורה מלאה. כל ספרינו הם ספרים חדישים, והמתפרסמים עתה לראשונה בשפה העברית, עם תוכנם המלא ללא כל קיצורים והשמטות. כל ספר מכיל 256 עמודים בערך, בני 32–36 שורות בכל עמוד. בסך הכל מכיל כל ספר למעלה מעשרת אלפים שורות. קורא! הצטרף גם אתה אל הקוראים הקבועים של ספרייתנו ורכוש עוד היום את הספרים החסרים לך. הדרישה לספרינו היא רבה והמלאי הולך ואוזל. הזדרז פן תאחר (מירן, 27/4/96).⁴²

מעטים, יחסית, מכותרי ההוצאה הם בגדר "ספרות יפה" (את חלקם אפשר לראות כספרות יפה-קלה, על משקל מוסיקה קלאסית-קלה), וכמעט כולם מתורגמים. אחד מהם זיכה את המתרגם, א.ד. שפיר, בפרס טשרניחובסקי לשנת 1972, על תרגום "בית ממכר עתיקות" מאת צ'ארלס דיקנס. נציין פה עוד את ספרו של אלברטו מורביה, "האשה מרומא" (בתרגום ס. דן); את ספריה של פרל בק, זוכת פרס נובל לספרות בשנת 1938 (בתרגום אברהם בירמן, הדסה שפירא-בירמן ועליזה נצר) ואת כתיבי הסופר הגרמני אריך מריה רמרק (בתרגום שרה ריפין וגילה אוריאל). הקטלוג מכיל גם את התרגומים לספרי ילדים שעשו אוריאל אופק (ובניהם "הקוסם מארץ עוץ" מאת באום, "דוקטור דוליטל" מאת לופטינג, "תום סויר" ו"הקלברי פיץ" מאת מרק טוויין) ומשה בן-שאול; את תרגומיו של מאיר ויזלטיר ל-16 ספרים (ובניהם "תינוקה של רוזמרי" של אירה לויין); את תרגום אהרן אמיר ל"מובי דיק" של הרמן מלוויל; את תרגומיו של אליעזר כרמי לכתבי דיימון רניון; את תרגומיהם של ג'נטילה ברודא⁴³, של אריה חשביה, של אליעזר

⁴² ראו בהרחבה בטורו של ראובן מירן: מירן, ר. (1996, אפריל 27). "הכבוד האבוד של הוצאת מ.מזרחי", הארץ, מוסף ספרות.

⁴³ ברודא תרגמה למעלה מארבעים ספרים לבתי הוצאה שונים, רובם בשם-העט "ג. ארוין" ובניהם "1984" של ג'ורג' אורוול (הוצאת עם עובד), "מידלמארץ" של ג'ורג' אליוט (הוצאת דביר) ו"מסעי גוליבר" של ג'ונתן סוויפט (הוצאת שוקן).

כרמי, ושל מירון אוריאל⁴⁴, בין היתר, לספרים מאת אגאתה כריסטי, הרולד רובינס, אליסטר מקליין ומרגרט מיטשל ("חלף עם הרוח"), את תרגומיו של יהושע קנז מצרפתית (כמו "החיים הכפולים של ארסאן לופאן" מאת מוריס לאבלאן או "קרולין שרי" מאת ססיל סן לורן), ואת תרגומי יונתן רטוש בעבור "האנציקלופדיה של המאה ה-20" (ספרי יעץ, שאינם בגדר ספרות יפה).

סופר הבית של ההוצאה היה שרגא גפני, שכתב את רוב ספרי המקור של "מ. מזרחי". גפני היה בראשית דרכו איש הלח"י וחבר התנועה הכנענית (אופק, 1985, לקסיקון אופק לספרות ילדים). מעטו יצאו הסדרות המצליחות "עולם התנ"ך לילד", "דנידין הרואה ואינו נראה" (בשם-העט און שריג), "השביעה הסודית שלנו", "הימאים", ו"הספורטאים הצעירים" (שלוש הסדרות האחרונות – בשם-העט אבנר כרמלי). הסדרות של גפני צוינו לגנאי בשל היותן אתנוצנטריות, לאומניות ומקדמות סטריאוטיפים (אדיר כהן, 1985; אופק, 1985; אשד, 2002).

אמצעי התקשורת האלקטרוניים והדיגיטליים, החל בשידורי הטלוויזיה הישראלית בסוף שנות ה-60, הפחיתו את הצורך ברבות מסוגות הספרות שהציעה "מ. מזרחי" ללקוחותיה: רומנים רומנטיים הוחלפו בערוצי טלנובלה בטלוויזיה בכבלים; ספרי מערבונים – בסרטים זמינים לכל בערוצי סרטים בטלוויזיה ובאתרי אינטרנט. ספרי הילדים מבוקשים עדיין, כמוהם כספרי בלשים משובחים, אבל גם בביקוש זה חלה ירידה מתמדת, שמקשה על קיום הוצאה מסחרית.

⁴⁴ מירון אוריאל נודע גם כאחד הכותבים הבולטים של מערבוני "בוק ג'ונס" ושל ה"סטאלגים". תרגומו ל"פאני היל" (מאת ג'ון קלינדר) לא יצא על-ידי "מ. מזרחי", אלא על-ידי "אולימפיה", ב-1964. תורגמה הספר תורגם שוב בידי מקסים גילן וראה אור בשנת 1968, בהוצאת "ארוס". תרגומים אלה היו מחלוצי הספרות הארוטית בישראל ובעקבותיהם יצאה סדרת חוברות בשם "פאני היל", שנכתבו בידי כותבים מקומיים. ראו גם בספרה של בן-ארי, נ. (2006). **דיכוי האירוטיקה: צנזורה וצנזורה עצמית בספרות העברית 1930–1980**. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב. (עמ' 213–220). ראו גם מאמרו של אלי אשד, "מירון אוריאל – מלך הספרות הקלה": <http://www.e-mago.co.il/Editor/literature-1263.htm> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016).

ואמנם, בעשור הנוכחי מוציאה "מ. מזרחי" ספרים מעטים מאוד וזוהי בבואה מהופכת לפעילות האינטנסיבית של ההוצאה, אשר בשנות הזוהר שלה – שנות ה-60 וה-70 של המאה העשרים – הוציאה לאור כמאה כותרים חדשים בכל שנה. השנים הללו מציינות שלב משמעותי בהתפתחות התרבות העברית. בראשית המאה ה-21 מוציא לאור דני פחימה ("דני ספרים") מעט מספרי הילדים של הוצאת מ. מזרחי, שנשתכחו בדור הנוכחי. בין הספרים שראו אור מחדש בשנת 2015 אפשר למנות את "העפרים מעין גדי" מאת יהואש ביבר, "התוכי הנועז" מאת שלמה ניצן ו"הרפתקה במרומים" מאת שלמה טנאי.